

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 76
(17564)

2008 чылдың
июль 17,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

Наадымга уткуштур

ТИИЛЕЛГЕ ДЭЭШ ДЕМИСЕЛ ИЗИГ БОЛГАН

Июль 15-те Таңды кожуун-
нун "Сосновское" көдээ ажил-
агыйга хамааржыр сигенниг
девискээрге Наадым-2008-ке
уткуштур хол болгаш трактор-
биле сиген кезеринге респуб-
лика чергелиг мөөрей болуп
эрткен. Маргылдаага ниитизи-
биле 9 кожуун киришкен. Рес-
публиканың эң ырак кожуун-
нарынга хамааржыр Бай-Тай-
гадан төлээлер киржип турда,
Таңдыдан ырак эвес, чоок-кавы
кожууннарның киришпээнин
мөөрейниң эрттирикчилери ай-
тып турган. Ынчан байдал оон-
даа солун болгаш көрүштүг
болур турган дээрзи билдингир.

Чидиг байдалга эрткен мар-
гылдаага тергиин шалыпкын бол-
гаш сигенни шынарлыг кезер си-
ген кезикчилери илерээн. Хол-
биле кескен хууда кижилерниң
аразындан эң тергиини - Улуг-Хем
кожууннун Эйлиг-Хем ортумак
школазының директору Владимир
Дамдын болган. Узуну 50 метр
шөлдү ол 11 минута 29 секунда
дургузунда кескен. Сигенни кес-
кениниң шынарлыгын мөөрейниң
жюризи демдеглээн. Ийиги черде
- Чөөн-Хемчик кожууннун төлээзи
Макар Ондар. Үшкү черни Чаа-
Хөлден Анатолий Биче-оол чаалап
алган. База ол ышкаш тиилелге
чүткүлдүг болганы дээш Чөөн-
Хемчиктен Орлан Монгуш шаң-
налдыг болган.

Кожууннар аразында болган
хевирге бирги черни Каа-Хем
кожууннун төлээзи Евгений Ши-
мит, ийиги черни - Чөөн-Хемчиктен
Аяс Монгуш, үшкү черни - Сүт-
Хөлден Мерген Ондар, дөрткү
черни Чөөн-Хемчиктен Николай
Оолак тус-тузунда алганнар. Бо
хевирге Каа-Хем кожуундан

Татьяна Захарова киржип, эр
кижилерден дудак чок бодунун
участогун кескен.

Трактор болгаш аңаа кожан
сиген кезер дериг-биле чаржыр
мөөрейни командаларга үспейн,
бот-тускайлаң киржилге-биле
эрттирген. Аңаа бирги черни
Таңдының "Балгазын" көдээ
ажыл-агый кооперативиниң трак-
торизи Тимур Дагба 3 минута 38
секунда дургузунда бодунун де-

вискээрин кескеш, бирги черни
алган. Ийиги черни Каа-Хем ко-
жууннун "Гарант" көдээ ажил-
агыйжы хереглел кооперативиниң
тракторизи Павел Өөлет, үшкү
черни Бии-Хемден Андрей Бай-
кара алганнар.

Ниитизи-биле маргылдаа со-
лун болгаш көрүштүг эрткен деп
болур. Ол хүн агаар-бойдус бол-
гаш тиилелге дээш демисел изиг
байдалга эрткенин демдеглед

каайн. Өвүрге август 1-2-ниң
хүннеринде болур Наадымга бо
мөөрейниң тиилекчилеринге олар-
ның шаңналдарын байырланчыг
байдалга тыпсыр.

Солуннун дараазында номе-
ринге ук маргылдаа дугайын дел-
геренгей кылдыр чырыдар бис.

Карим МОНГУШ.

Авторнун тырттырган чу-
руу.

Тыва Республиканың Чазаанда

ЧУРТТААР ОРАН-САВА: субсидияларны алган

Июль 10-да Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хуурактын
удуртулгазы-биле 2005 чылдың январь 1-ге чедир чурттап
турар байдалын экижидер талазы-биле дилег бил-
диришкин кириген Тыва Республиканың девискээринде
чурттап турар Ада-чуртунуң Улуг дайынының болгаш
дайынчы хөделишкinnerниң киржикчилеринге,
инвалидтерге болгаш инвалид уругларлыг өг-бүлелерге
чурттаар чер садып алыр субсидиялар бээр талазы-биле
ведомстволар аразының комиссиязының хуралы болган.

Чурттаар оран-савазын экижи-
дип алыр аргалыг болган 8 хамаа-
тыны комиссия чалап, түңнел шит-
пирни болгаш бадылаашкынны
чорудар бо хуралга ТР-ниң күш-
ажыл болгаш социал политика
сайыды К.Т. Даваа субсидияны
бээр чурумун, бо 8 хамаатының
документилери чедир чыгдынган
болгаш кайы хире хемчээлдиг
субсидия бээр ужурулугул, кандыг
эрге-хоойлу актызы езугаар

ажылдаанын мынчаар таныш-
тырган.

— Куштүг болуп турар хоой-
лужудулга езугаар 18 дөрбелчин
метр чурттаар шөлдү садып алыр
субсидияны бээр ужурулуг. Кызыл
хоорайда 1 дөрбелчин метр чурт-
таар шөлдүн ортумак өртээн көр-
геш, ниити түнү 414,9 муң рубль деп
доктааткан. Мында чалап алга-
нывыс чамдык хамаатыларның
алыр субсидиязының түнү оон

эвээш болуп турары, оларның ба-
жың садып алыр дугайында дугур-
жулгазында бажың өртээниң
хемчээли ол хире болуп турары.
Субсидияларны чүгле 2005 чылдың
январь 1-ге чедир билдиришкин
кириген хамаатыларга бээр. Ол
дугайында бистин яамының албан
езузуунуң сайтыңче киргеш, көрүп
ап болур.

А.Б. Лопсанай, Кызыл хоорай,
Б.Б. Донгак, Чөөн-Хемчик кожуун,
Т.М. Доржу, Кызыл кожуун, В.А.
Сарыглар, Кызыл кожуун, Е.Д.
Оюн, Таңды кожуун, Х.Ч. Оюн,
Таңды кожуун, А.А. Маады, Кызыл
кожуун — оларның билдиришки-
нин өөренип көргөш, субсидияны
оларга комиссия кежигүннери
бээр деп шиттирилээн.

Бо хуралга Улуг-Хем кожуун-
нун болгаш Таңды кожууннун бо
субсидияны алыр кордакчылар

келбээнинден оларның-биле хууда
чугаалашкаш, шиттирилээр дээш,
субсидияны бээр дугайында шит-
пирни соңгаарладып каан.

А.Б. Лопсанай Кызыл хоорай-
да 6 харлыг инвалид уруу Алек-
сандра-биле бажың арендап
чурттап турарлар. Уруу бо чылын
бирги классче кирер. Ол бо алган
акшазы-биле дача садып алыр бис
деп дыңнатты.

Аяс Альбертович Маады —
чечен дайынының киржикчизи.
Оон субсидия алырының дуга-
йында билдиришкинин Кызыл
кожууннун социал хөгжүлдө эр-
гелели деткип, бо даңзыже кири-
ген. Аңаа байыр чедирип, садып
ап турар бажынын сонургап чеде
бердим. Өөнүн ишти Саида Сала-
ватовна — албан-хаакчы, уруу
Агнесса 12 харлыг.

(Уланчызы 3-күарында).

Чазак Даргазының
ажыл-албаны

Марианна Дэвлетке
шаңнал

Москвада Тыва Республика-
ның бүрүн эргелиг төлээ чериниң
бажыңыга бүдүн делегейде бил-
дингир хая-даштарда чуруктар
шинчилээр эртемден, төөгү эр-
темнериниң доктору, профессор
Марианна Дэвлетке "Тыва Рес-
публиканың эртемниң алдарлыг
ажылдакчызы" деп хөрек демдээн
ТР-ниң Чазааның Даргазы Шол-
бан Кара-оол байырланчыг бай-
далга тыпсып, чылыг-чымчак сөс-
терни чугаалааш, боодал чечек-
терни сөннээн.

Шаг-шаанда Тываның девис-
кээринге чурттап чораан "бурунгу
цивилизацияларның", төрөл бө-
лүктерниң хая-даштарга сиилбип
каан чуруктарын бүгү делегейге
бараалгадып, төөгүже кири бижип
кааны дээш Шолбан Валерьевич
четтиргенин илередип тура, "Чин-
гис-Хаанның коппазында" болгаш
Улуг-Хемниң Даш номунуң арын-
нарын шинчилеп, чурук-бижил-
гелерни тыпканының дугайында
номнарны үндүреринге күрүне
чагыын кириген.

"Тыва-Онлайн" агентилели.

Тус чер бот-чагыргазы

КЫЗЫЛДЫН
МЭРИНИН АЛБАН-
ДУЖААЛЫНГА
КЫМНЫ ШИЛИП,
СОҢГУУРУЛ?

Кызыл хоорайның Төлээкчи-
лер хуралының сессиязы
бо чылдың июнь 11-де хоорай-
ның мэриниң албан-дужаа-
лынга ажилдаар кандидатты
шыгыс алырының конкурзун
чарлаан.

Хоорайның Төлээкчилер ху-
ралының даргазының оралакчызы
Раиса Күжүгеттин парлаалга
дыңнатканын езугаар алырга,
кандидаттарның документилер
дужаар сөөлгү хүнү июль 14-ке
чедир мэрниң албан-дужаалыга
ажылдаар күзелдиг дөрт киж
документилерин Төлээкчилер
хуралыга кириген. ТР-ниң чурт-
талга-коммунал ажил-агый агент-
лининиң директорунга ажилдап
турган, амгы үеде ажил чок, Мос-
кваның коммунал ажил-агый
болгаш тудуг институтун дооскан
Оксана Кенден бир дугаарында
конкурса киржир күзелин иле-
реткен. Оон соонда амгы үеде
ажыл чок, Новосибирскиниң ко-
оператив институтун дооскан, эко-
номика эртемнериниң кандидады
Орлан Тинмей, Тыва Республи-
каның чер болгаш өнү-хөренги
хамаарылгазының сайыды Вя-
чеслав Ховалыг олар докумен-
тилерин дужааган. Документ ду-
жаар сөөлгү июль 14-түн хүнүнде
амгы үеде ажилдавайн турар,
инженер-механик болгаш менед-
жер ийи дээди эртемниг Степан
Борзук конкурса киржир күзе-
лин илереткен.

Кызыл хоорайның мэриниң
албан-дужаалыга ажилдаар
кандидатты шилир республика-
ның конкурс комиссиязы дүүн,
июль 16-да, хааглыг хуралынга
документилерин кириген канди-
даттарны сайгарып чугаалашкан.

Бөгүн, июль 17-де, Кызыл хо-
орайның Төлээкчилер хуралының
сессиязы болур, аңаа найыс-
лалдың мэриниң албан-дужаа-
лынга ажилдаар конкурс комис-
сиязының шилилгезин эрткен
кандидаттарны чугаалажып көөр.
Бистин корр.

Наадымга уткуштур

Тываның чурттакчыларының кичээнгейинге

ХАНДАГАЙТЫЖЕ БААРЫНЫҢ
ЧУРУМУ КАНДЫГЫЛ?

Бо чылдың август 1-2-ниң хүннеринде Өвүр кожуунуң төвү Хандагайтыга республиканың малчыннар Наадымының байырлалы болуп эртер. Аңаа кожууннарның, хоорайларның делегациялары, даштыкы залчылар, спортчулар болгаш найырга киржир күзелдиг хамаатылар хөй болуп турар. Өвүр кызыгаар зоназы болганда, ынаар баар кижилер хоойлу езугаар Тываның кызыгаар эргелелинден ыяап-ла эрттирилге алыр чурумнуг. Маңаа хамаарыштыр долчу тайылбыр бээрин ТР-ниң Чазааның Даргазының чанында Хөй-ниити айыыл чок чорук чөвүлелинн сөкретариадынның удуртукчузу Валерий Тарымадан бистин корреспондентивис дилээн.

— ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Сибирь федералдыг округта РФ-тиң Федералдыг айыыл чок чорук албанының регионалдыг кызыгаар эргелелинн начальниги Игорь Курилов-биле ужурашкан, республиканың Наадымы болур кызыгаар зоназы Өвүр кожуунуң Хандагайтыже баарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Бо улуг байырлалга киржир, ону сонургап көөр күзелдиг кижилер хөй, оларга шап-тараазыннар болдурбазы-биле Игорь Курилов кызыгаар зоназынче баарын бөдүүнчүткен арга-биле шитпирлээр чөпшээрелди берген — деп, Валерий Ооржак-ович эгезинде чугаалады.

Ол чүл дээрге Наадымга киржир кожууннарның, хоорайларның делегацияларының, спортчуларының, ол ышкаш байырлал үезинде ажылының аайы-биле ынаар баар албан организацияларның кижилеринн даңзызын тургускаш, Тываның кызыгаар эргелелинге ки-рер. Орта кижилер бүрүзүнүн адын, фамилиязын, адазының адын, чурт-тап-ажылдап турар черлерин ай-

тыр, паспортта бижидилгени ки-рер. Даңзыга байырлалга киржир күзелдиг хамаатыларны база ки-рип болур. Ол даңзыларны эргелелге хынап көргөш, кызыгаар зоназынче чорудуптар. Кижилер бүрүзүнге эрттирилге бербес, чүгле даңзыны барымдаалап, кызыгаар зоназынче эрттирер. Даңзыда кир-ген кижилер паспортун ыяап-ла ап алыр, кызыгаар зоназынга хынал-да үезинде паспорт езугаар хы-налданы эртер.

Июль 11-де Хандагайтыга Наа-дымны белеткээр болгаш эрттирер республиканың организастыг комитетиниң уралы болуп эркен, аңаа белеткел ажылдарының чоруп турарын сайгарып көргөн бис. Тываның кызыгаар эргелелинге чүгле дөрт кожуун Наадымга киржир кижилеринн даңзызын ки-риген болган, ону четпес деп ху-ралга демдеглээн. Хоойлу езугаар даңзыны байырлал эгелээринге чедир бир ай азы үжен хонук эрте кирир турда, ону саадаткан, ам чүгле чартык ай арткан. Ын-чангаш Наадымга киржирлеринн даңзызын бо неделяда кылып

дооскаш, кызыгаар эргелелинге кирирерин хуралга шитпирлээн. Бо ажылды кожууннар, хоорайлар чагыргалары дүрген кылыры негеттинип турарын ол айткан.

Байырлалга киржири-биле чалап алган даштыкы-даа, чурт шитиниң-даа аалчыларының, төлээ-леткен журналистеринн даңзызын тургускаш, кызыгаар эргелелинге база кирир.

Наадымга киржир, Хандагайты баар күзелдиг даңзыда ады кир-бээн хамаатылар Кызыл хоорай-ның Дружба кудумчузуның 42 дугаар бажында Тываның кызы-гаар эргелелинге баргаш, кызы-гаар зоназы баар эрттирилгени кылдыртып алыр. Эрттирилге кы-лып бээр албан чери 9.30 шактан 17 шакка чедир ажылдап турар. Ол ышкаш байырлалга киржир кү-зелдиг даштыкы хамаатылар кы-зыгаар эргелелинде эрттирилгени кылдыртып алыр.

Наадым байырлалына киржи-ри-биле Хандагайты баар кижилер шуптузу машиналар-биле чедер, оларның маркаларын, дугаарла-рын база даңзыга кири бижир болгаш документилен чолла-чылары белеткеп алыр.

Малчыннар Наадымының кир-жикчилерин болгаш хүндүлүг аал-чыларны байырлалдың болур че-ринге чогуур хуусаазында чедире-ринге таарымчалыг байдалды тур-гузары чугула хемчег болур деп, Валерий Ооржак-ович түңнелинде чугаалаан.

Таан-оол ХЕРТЕК белеткээн.

АЪТ ЧАРЫЖЫ: чаа негелделерни кириген

(ол дугайы бо интервьюда)

Республиканың малчыннарының Наадымы чартык ай болгаш Өвүр кожуунга эртер. Байырлалдың өзек бир кезээ — эң шырак дээн аъттарның чарыжын 5 аңгы хевирлерге эрттирерин ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт агентилелинн тургусканы организастыг комитет шитпирлээн. Ынчалза-даа бо чылгы маргылдааның негелделеринче чамдык негелделерни агентилел кириген. Оларны тайылбырлап бээрин ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт агентилелинн директорунун оралакчызы Александр Хертекович Доржудан дилээн бис.

— Чарыштырар аъттарның эзлеринге хамаарыштыр тодаргай негелделер мурнунда чылдарда-ла турган-дыр ийин. Ынчалза-даа бо Наадым байырлалында аңаа чамдык негелделерни кириген. Чижээ, мурнунда чылдарда аът мунукчулардан тускай спортчу хепти болгаш шлемни негевейн турган. Бо удаа аът чарыжының негелделеринче оларны кириген. Шлемни аът мунукчузунун азы эззиниң бо чылын дораан тып алыры элээн берге-ле боор, чүге дизе, ону соңгаарда черлерден шору өртөккө тускай чагыдар боор чүве-дир, ынчалза-даа бо чугула негелдени келир үени бодап кириген. Аът мунукчузунун тускай шлемин кедерин негеп турарының чылдагааны билдингир — оол чарыш үезинде болу берип болур кемдээшкинни бажынга албазын дээш кириген азы ол оон айыыл чок чоруунун магадылалы-дыр ийин. Мурнунда чылдарда чарыш үезинде аът мунукчулары аъттан чарыш ушкаш, бажынга кемдээш-кин ап турган таварылгалар бар.

— Бо чылын аът чарыжына хамаарыштыр маргылдааның киржикчи бүрүзү камгаладылгалыг турары база албан апарган бе?

— Ону база-ла аът мунукчузу

кижиниң кадыкшылын камгалаар сорулга-биле Роспорттун №547 дужаалы езугаар кириген. Аът мунукчузу бо таварылгада, амыды-ралдың ондактыг таварылгаларындан камгаладылган турар ужурулуг. Камгаладылга дугайында керээниң хоолгазын эвес, а оон бодун ап алгаш келбээн киржик-чини маргылдааже кирибес.

— Оон ыңай кандыг негел-делер барыл?

— Аът чарыжының маргылдаа-зының киржикчи бүрүзү бодунга паспортту, ИНН-ниң хоолгазын база камгаладылганың пенсия шын-зыдылганының хоолгазын ап чо-рууру албан. Олар чокка, база-ла аъттарны чарышка кириштирбес. Маргылдааның чаа негелдези езугаар 18 хар четпээн аът мунук-чуларына ада-иезиниң чөпшээр-рели херек. Ону сумунун болгаш кожуунуң чагырга черлери таңма-биле бадыйткаан турар ужурулуг. Ол ышкаш аът мунукчузу кадык бол-гаш ону маргылдааже кирип ту-рарының дугайында эмчи шын-зылгасы (справка) херек.

Салыглар хүнүнде озалдап келген малдарны маргылдаага кириштирбес деп шитпир база хүлээп алдынган.

— Аътка болгаш аъттың ээле-ринге хамаарыштыр иштики хе-

ректер органнарының болгаш айыыл чок чорук албанының та-лазындан база негелделер бар деп бирир мен.

— Ийе, бо албан черлериниң негелдези езугаар чарыштырар аъттың ээзи адының паспортун бо чылдың июль 21-ге чедир оргкомитетче чоруткан турар ужурулуг. Ону чүге кылып турарының чылда-гаанын тайылбырлавааска-ла, бил-дингир. А аът чарыжына малда-рын кириштиреринн дугайында билдиримшини ээлери июль 23-ке чедир кирир.

— Ам ниити айтырыг. Мал-чыннарның Наадым байырла-лының эң чараш спортчу хевир-лериниң бирээзи — аът чарыжы каштың хүнүнде, кайы черге эртерил?

— Наадымның болур чери билдингир — Өвүр кожуунуң төвү Хандагайты суур. Аът чарыштары Берге-Баары деп черге 2008 чыл-дың август 1-де 9.00 шакта аъттар парады-биле ажыптынар. Оон кир-жикчилери ыяап-ла национал тыва хептиг турары албан. Ол база негелде-дир.

ТР-ниң аът спортунуң бо чылгы чемпиондыгы бо чылгы кожуун Наадымнарының аът чарыштары-га 1-ден 3-кү черлерни ээлээн аът-тарны кириштирер. Узак черге маңаар болгаш челер база чыраа-лар аъттарның негелделери хевээр арткан. Наадымның аът чарыжы-ның программазын кожууннарның спорт комитеттеринче чоруткан.

— Четтирдивис, Александр Хертекович.

Юрий КӨК-ООЛ
чугаалашкан.

ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛЫН
ЭКИЖИДЕР ДЭЭШ

2008 чылдың июль 5-те РФ-тиң Федералдыг Хуралының Күрүне Думазы 2008 чылдың сөөлгү часкы пленарлыг сессиязын эрттирген.

Күрүне Думазының депутаттары — «Чаңгыс демниг Россия» фракциязының кежигүннери 2008 чылда социал адырның чарыгдалдарының хемчээлин улгаттырар дээш бюджеттен немелде акшаландырышкынның айтырыгларын шитпир-лээр-биле улуг ажылды кылганнар.

Ынчангаш хамаатыларның чам-дык категорияларынга дуза чеди-рери-биле бюджет адырының ажылдакчыларының ажыл төлеви-рин бедидеринге болгаш хамааты-ларның социал база пенсия камга-лалын улгаттырары-биле 2008 чыл-да бюджеттен акшаландырыш-кынны улгаттырар талазы-биле чамдык немелде хемчеглер дуга-йында тайылбырны номчукчуларга таныштырар-дыр бис.

1. Күш-ажыл төлевирин бедидери

а) Чаңгыс аай тариф система-зы-биле (ЕТС) төлевир ап турар фе-дералдыг бюджеттин албан черле-риниң ажылдакчыларының ажыл төлевири — февраль 1-ден эгелеп 14 хууга өзер (баштай бадылат-тыгган бюджетте сентябрь 1-ден 7 хууга өзери көрдүнгөн турган).

РФ-тиң күүседикчи эрге-чагыр-га органнарының 2008 чылдың февраль 1-ден эгелеп бюджет ал-бан черлериниң ажылдакчылары-ның ажыл төлевири 14 хууга өс-түрер дугайында шитпирлерни амыдыралга боттандыраар сорул-га-биле регионнарның бюджетин-ге дуза чедирери көрдүнгөн;

б) шериг албаны эрттирер ту-рарларның, оларга деңнеп каан ха-маатыларның чемге чарыгдал ак-шазын февраль 1-ден эгелеп 9 хуу-га, октябрь 1-ден 9 хууга өстүрери көрдүнгөн (мурнунда бадылат-тыгган бюджетте октябрь 1-ден эгелээш, 15 хуу көрдүнгөн турган);

в) Федералдыг күрүне албан черлериниң хамааты албан-хаак-чыларының ажыл төлевири фев-раль 1-ден 9 хууга, октябрь 1-ден 9 хууга өстүрери көрдүнгөн турган), ол ышкаш РФ-тиң судтарының судьяларының, РФ-тиң Чингине прокуратуразының прокурор ажылдакчыларының шалыңын июль 1-ден эгелеп 8,5 хууга өс-түрери көрдүнгөн;

г) РФ-тиң Чазааның 2008 чыл-дың май 22-де хүлээп алдынганы №386 доктаалын езугаар Рос-сияның эртемнер академиязының чингине кежигүн деп ады дээш ай-да шалыңын 20 муңдан 50 муң рубль чедир, адырлар академия-зының — 14 муң рубль турганындан 30 муң рубль чедир, күрүнениң эр-темнер академиязының кежигүн-нериниң 10 муң рубль турганындан 25 муң рубль чедир, адырлар ака-демияларының талазы-биле 7-ден 15 муң рубль чедир айда өстүргөн, ол ышкаш Россияның эртемнер академиязының ажылдакчыларын-га эртемнер доктору ады дээш 1,5 муңдан — 7 муң рубль чедир, эр-темнер кандидаты деп ады дээш 0,9-тан 3 муң рубль чедир айда өзе-ри көрдүнгөн болгаш 2008 чылдың февраль 1-ден чаңгыс аай тариф системазын (ЕТС) езугаар төлевир ап турган Россияның Эртемнер академиязының ажылдакчылары-ның күш-ажыл төлевиригге чарыг-далын 2008 чылдың февраль 1-ден эгелеп 14 хууга өстүрери көрдүн-ген.

2. Ада-чурттуң Улуг дайыны-ның хоочуннарына болгаш инвалидтеринге социал деткимче а) 1941-1945 чылдарның Ада-чурттуң Улуг дайынының киржик-чилери — хоочуннары чуртталга шөлү-биле хандыраарына РФ-тиң Президентизиниң 2008 чылдың май 7-де ат салган №714 Чарлыын езугаар 2008 чылда 8,9 млрд. рубль түннү чарыгдары көрдүнгөн. Ол дээрге 17 муң ажыг кижини чурт-талга шөлү-биле хандыраар арганы

бээр;

б) Ада-чурттуң Улуг дайыны-ның инвалидтерин болгаш оларга деңнеп каан хамаатыларны чик ав-томашиналар-биле халас ханды-рар азы 100,0 муң рубль түннүг чаң-гыс катап акша компенсациязын бээр. РФ-тиң Президентизиниң 2008 чылдың май 6-да үндүргени «Инвалидтеринн социал детким-чезиниң чамдык хемчеглериниң дугайында» №685 Чарлыын езугаар 2008 чылда 4,4 млрд. рубль көрдүнгөн, ол 33 муң ажыг кижиге дуза чедирер арганы бээр.

3. Хамаатыларның чамдык категориязынга социал деткимче

а) Инфляцияның деңнелин ба-рымдаалап 2008 чылдың июль 1-ден эгелеп чаңгыс катап акша төле-вирин (ЕДВ) чингелде категория-лыг хамаатыларга 10,5 хууга өс-түрер;

б) ажылдап шыдавас хамаа-тыларны ажаап турар кижилерге компенсациялыг төлевирни 2008 чылдың июль 1-ден эгелеп 500 рубль турганындан 1200 рубльге чедир өстүрер.

4. Социал болгаш пенсия камгалалының (страхование) талазы-биле хемчеглер

а) Күш-ажыл пенсияларының хемчээлиниң өзүлдэзи.

Күш-ажыл пенсиязының кам-галал кезээниң индексациязын 2008 чылдың февраль 1-ден эгелеп 8 хуу турганындан 12 хуу чедир өстүргөн.

2008 чылдың апрель 1-ден эге-леп күш-ажыл пенсиязының кам-галал кезээ 7,5 хууга немелде өзүлдэзин чоруткан. Ол ышкаш бо чылдың август 1-ден эгелеп күш-ажыл пенсиязының камгалал ке-зээге 8 хуу немелде индексацияны кылыры көрдүнгөн, РФ-тиң Пенсия фондузунуң бо чылгы бюджетинге ол кирбээн турган.

2008 чылдың август 1-ден эгелеп күш-ажыл пенсиязының баазалыг кезээ 1794 рубль кылдыр док-тааттыгган, амгы үеде (1560 рубль), 15 хууга өзер. Ол ышкаш күш-ажыл инвалидтериниң пенсиялары база өзер. Чоруткан хемчеглеринн түң-нелинде күш-ажыл пенсиязының ортумак хемчээли 2008 чылдың төнчүзүнде 3737 рубль турга-нындан 4607 рубль чедир өзер.

5. Социал камгалал талазы-биле төлевирлер болгаш пособиелерниң хемчээлиниң өзери

2008 чылдың июль 1-ден эге-леп тодараттыгган инфляция-ның деңнелинге чедир индексацияны 10,5 хуу хемчээлге чеди-рери көрдүнгөн.

а) Уругларгы хамаатыларга уруг төрүттүнгенде чаңгыс удаа бээр пособие бо чылдың июль 1-ден эгелеп 8845 рубль болур, уруг-ну ажаап азыраары дээш ай са-нында алыр пособие — бүдүн чар-тык харга чедир социал камгалал чок хамаатыларга 1658 рубль, социал камгалалдыг хамаатыларга 3141,9 рубль болур, иштели берген, эртежики эмчи учедунга туруп алган херээженнерге ай санында 332 рубль түннүг пособиени бээр.

б) уругларның кадыкшылын экижи-дип эдеринге чарыгдалдарны 300,0 млн. рубль чедир көвүдеткен, 2008 чылда маңаа 16545,2 млн. рубльди чарыгдары көрдүнгөн, ол 5 млн. хире уругларның кадыкшылын экижидип алыр арганы бээр.

Алексей ОЧУР,

«Чаңгыс демниг Россия» по-литиктиг партияның Тывада девискээр салбырының күүс-комунуң удуртукчузу.

ДЫҢНАДЫГ

Моон мурнунда турган Тарлаг көдээ ажыл-агый бүдүрүлгө кооперативиниң өнчүнүн үлүүнүн киржикчизи Зоя Донгаковна Байкара Бии-Хем кожуунуң Чамзырын Өзени деп черден (моон мурнунда турган Тарлаг КААБК-ниң черинден)

көдээ ажыл-агыйның 30 га ажылгалдыг чер участогун тускайлап бээриниң дугайында дыңнадып тур. Удур саналдыг кижилер ону бо адресче чорудар: Туран хоорай, Кочетов кудумчузу, 11; (39435), 21-4-07, №2 девискээр килдизиниң начальниги В.Р.Евсеев.

Көдөөнүн хөөннери

ЧАЙЛАГ БАЙЫРЛАЛЫНГА

Чеди-Хөл кожуунун Хөлчүк сумузуңуң девискээринге Чайлаг-Хову деп чурумалдыг черге кожуунуң малчыннарыңга тураскааткан чайлаг байырлалы болуп эрткен. Байырлалга бир дугаарында эрткен кышты эки көргүзүлгөрлүг ашкан малчыннарга байыр чедирген, ниитизи-биле 70 хире малчын өг-бүлөгө белекчигештерни тывыскан.

Чеди-Хөл кожуунун малчын турлагларында бо хүнде ниитизи-биле 30 муң ажыг мал бажы чизелеттинген. Оларның иштинде 3353 бода, 23676 шээр мал, 1304 чылгы, 1169 хаван болгаш 656 куш аймаа кирип турар. 2006 чылдынга деңнээрге, кожуунда мал бажы 48 хууга, оон иштинде шээр мал бажы 29 хууга өскөн. Кожуунуң удуртулгазы малчыннарың мындыг көргүзүлгөрлүг чедип алырыңга чуртта ийи чыл ажыг уламчылап турар национал төлөвилелдин салдарының улуг болганын демдегледип турар.

Чайлаг байырлалы кожуунда ам үш чыл улаштыр эртип турар. Ол хуусааның дургузунда байырлал-найырың эгелекчилериниң

малчыннарың хей-аьдын көдүрер, малчын кижиниң адын алдаржыдар, мал бажын өстүрер, чоннуң «балдырын» быжыглаар дээн сорулгалары бадыткаттынып турарын чыылган чон сөс ап, демдеглээн. Ынчалдыр, малчын Күнзеңмаа Оюн кожуунда мал бажы канчаар-даа аажок көвүдөп турарын, чайлаг байырлалыңга хей чоннуң чыгылган келгениңге сеткили ханып, өөрүп турарын демдеглээш, аныяктарны мал өстүрер ажылга идепкейлиг киржиринче кыйгырган.

Хөлчүк суму чагыргазының даргазы Аяс Самбуу байырлал суурнуң девискээринде эртип турарын улуг чоргаарал-биле мынчаар демдеглээн: «Чайлаг-

Хову шөлү шаандакы Тываның билдингир хүрээлериниң бирээзи болур «Хендерге» хүрээзиниң чоогунда турар болгаш, ыдыктыг чер болуп турар. Ынчангаш бо найырың чоннуң тура-соруун көдүреринге салдары улуг. Чоннуң хей-аьды сөөлгү үеде көдүрүлүп турарын бистиң бичии суурувустуң чурттакчыларының барык чартык кезиниң тудуг тудуп турарындан эскерип болур. Ам дээрзинде бисте 46 өрөгө бар. Аныяктар хей. Олар ада-иезинден чара көжери-биле тудуг тудуп турарлары ол-дур. Ол ышкаш бо чылын эки тараа, картошка дүжүдүн алыр бис деп кордап турар бис».

Тыва чоннуң найыр-доюнуң бир адырылбас кези хүреш болгаш аът чарыжы болганда, Чайлаг-Хову шөлүңгө байырлалга база кол черни чоннуң бо ынак спорт хевирлери элээн. Ниитизи-биле 60 ажыг аът чарышкан.

Аът чарыжыңга бирги черни

эрткен чылгы Наадым байырлалының тилекчизи, калчан-кара аът элээн болгаш оон ээзи Кызыл кожуунуң Шамбалыг чурттуг Мерген Монгуш автомашинага төлөптүг болган. Байырлалды кожуун чергелиг эрттирер деп баштай чарлаанын, автомашиналарны кожуун иштиниң малчыннарының, мөгелериниң аразыңга ойнадырын планнаан турганын барымдаалааш, база бир автомашинаны Чеди-Хөл кожуунуң Ак-Тал сумузуңуң чурттакчызы Киим-оол Ондарга тыпсырын шиитпирлээн. Оон азырап өстүрген шилги аьды ийи дугаарында келген.

Хүреш маргылдаазыңга Өвүрүн мөгези Алексей Монгуш шүүлгеш, база автомашиналыг чанган. Маргылдааларның арткан киржикчилеринг акша шаңналдарын тывыскан.

Чуртка демократия, рынок экономиказы эгелээниниң салда-

ры-биле тыва малчыннарың суур-жуң амыдыралче кирип эгелээн турганындан, ам катал кыштаглаар, чайлаглаар, кыш ашканын, чайлагларже көшкенин байырлаар чаагай чаңчылы эглип турары бо.

Ч. ДОНГАК.

Василий Балчий-оолдуң тырт-тырган чуруктары.

Тыва Республиканың Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының депутаттарының немелде соңгулдарын эрттирериниң дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫН ДОКТААЛЫ

2008 чылдың июль 12

Кызыл хоорай № 62/265-5

Тыва Республиканың Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының депутаттары Л.Ш.Тас-оол (Ленинград-1 № 2 соңгулда округу), Л.К. Даржай (Южный № 4), А.Ч. Иргит (Кара-Хөлдүн № 53), А.В. Шелехов (Сарыг-Септин Чөөн № 73), Н.В. Барбалдай (Ильинский № 75), В.Д. Серен-Хуурак (Баян-Колдун № 81), В.К. Бичи-оол (Аржаанның № 93), Л.С. Лопчар (Уюктун № 94), Э.М. Доре (Шагаан-Арыгының Төп № 113), В.С. Куулар (Шагаан-Арыгының Мурнуу № 115), Э.Т. Санчы (Торгалыгының № 119) оларның депутат бүрүн эргезин хуусаадан эрте соксатканы-биле, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузуңуң 53 чүүлүнүн 7 пунктузун удуртулга болдуруп, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ийиги чыыжының депутаттарының немелде соңгулдаларын Ленинград-1 № 2, Южный № 41, Кара-Хөлдүн № 53, Сарыг-Септин Чөөн № 73, Ильинский № 75, Баян-Колдун № 81, Аржаанның № 93, Уюктун № 94, Шагаан-Арыгының Төп № 113, Шагаан-Арыгының Мурнуу № 115, Торгалыгының № 119 чаңгыс мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле 2008 чылдың октябрь 12-де эрттирер.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарыңга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүседип турар Ю.О. САЙЗУ.

ЧУРТТААР ОРАН-САВА: субсидияларны алган

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

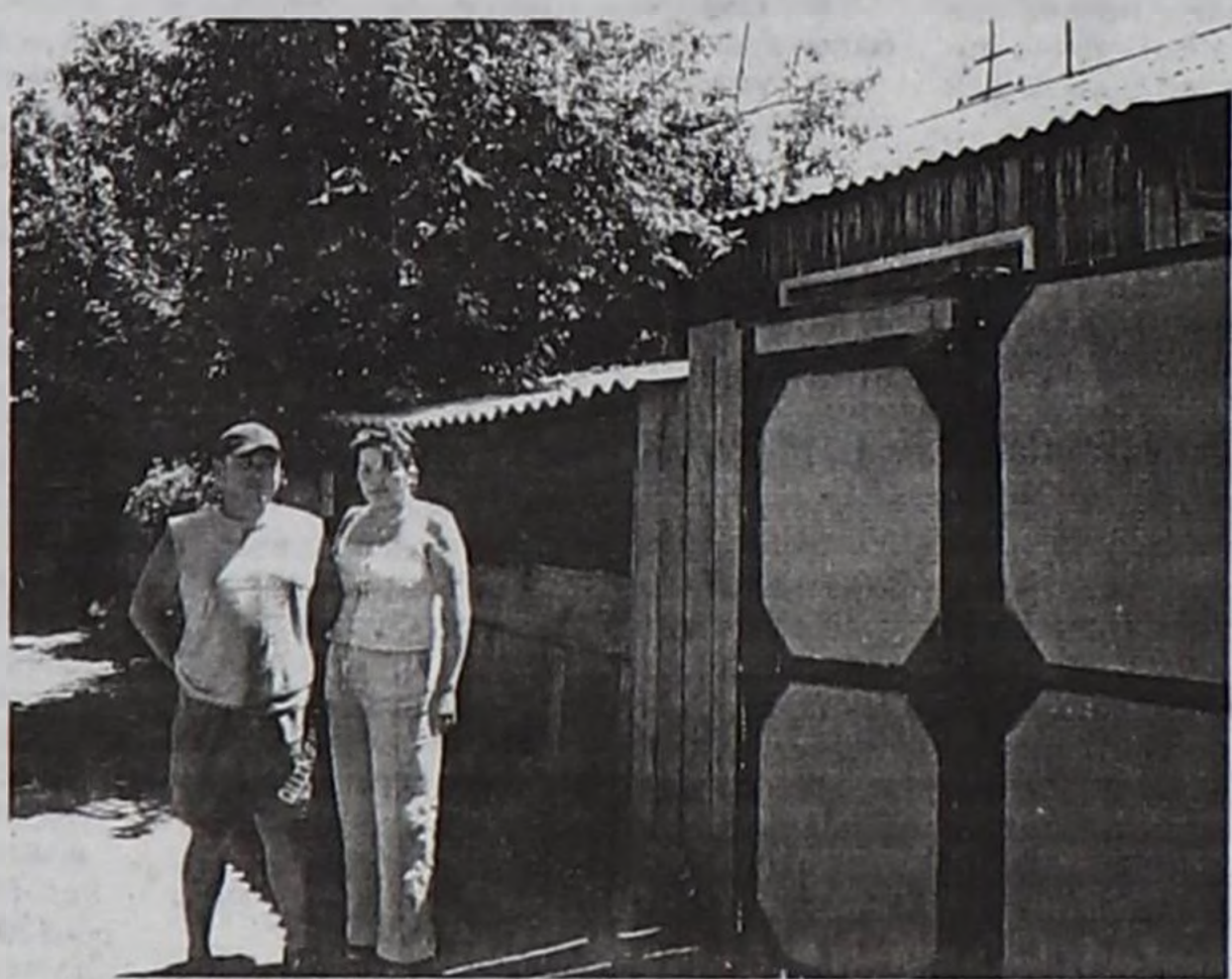
Аяс Маады (чурукта) ыңдыг-ла чугаакыр эвес кижиге болду. Оон каш сөстүг харыыларындын мындыг чүүлү билип алдым: Аяс Маады — Эрбек чурттуг, малчын өг-бүлөгө өскөн. 6 кыстың аразында чаңгыс оол. Ол Россияның Чепсектиг Күштериниң юбилейлиг медалының эдилекчизи, милицияның тергилни, ИХЯ-ның тергилни, тыва ОМОН-нуң баштайгы дайынчыларының бирээзи дээрзин өг-бүлө альбомунда чуруктар, хүндүлел бижиктер херечилеп турду.

Оон соонда Кызыл кожуунуң социал хөгжүлдө эргелелиниң мурнакчы специализи С.С.Маадыдан медээ алыр ужурга таварыштым.

— Республикавыста сөөлгү чылдарда инвалид улустуң саны көвүдээн болгаш бо категорияның хамаатылары хей болгай. Силерниң кожуунуңарда бо чингелделиг оочурда хамаатылар хей бе?

— Федералдыг даңзыда (федералдыг акшаландырышкын-биле чингелделер ап турар хамаатылар даңзызы) кирип турар 58 хамааты бар. Эрткен чылдарда 3 хамааты субсидия алган турган. Бо чылын кожуунувус база 3 кижиге ону бээрин комиссиядан дилээр-виске, хандырганы ол-дур. Бо мурнуңарда чыдар папкаларда база дараазында комиссияга көөрү-биле белеткеп турар документилер-дир. Олар садып турар бажыңны тыпкаш, дугуржулганы кылдыраы арткан.

— Ол 58 хамаатыларыңарның иштинде дараазында кымның дилээ комиссияга кирерин канчаар тодарадырыл?

— Документилери четчележи берген кижилерниң дилээн көөрү-биле киририн кызыдар бис.

— Ындыг кижилер ам кажыл?

— Чаңгыс кижиниң документи-зи долузу-биле бар. Чамдык улусту чагып-чагып, херек документилер-ниң даңзызын айтып бергеш чорудуптарга, ол олчаан чиде бээр ба-за бар.

— Оон соонда 2005 чылдың январь 1-ниң соонда дилег кирип-ген улустуң дилээн хандырып болур бе?

— Чок. Бо хоойлу (№ 265-ФХ) чүгле айыттыңан категорияның хамаатыларыңга хамаарыштыр күштүг болуп турар. Оон соонда, ыңдыг чергелиг хоойлу хүлээп алдынары та кандыг чүве.

— Тайылбыр дээш четтирдим.

Катап база хуралче эглип кээлиңер. К.Т.Даваа: «2008 чылдың бирги чартында федералдыг бюджеттен бо категорияның хамаатыларыңга субсидия бээр-биле 3315 муң рубль келген. Субсидияның хемчээлин садып ап турар бажыңының садып турар өртээнден хамааржыр. Бир кижиге онааштыр 18 дөрбелчин метр чуртталга шөлүнүң республикада өртээ 23050 рубль болганда, субсидияның хемчээли 414,9 муң рубль деп доктааттыңан. Бир эвес бажың өртээ оон куду болза, садыглажып турар дугуржулгада өртээниң түнү хире хемчээлдиг субсидияны бээр. Бир эвес садып ап турар бажыңының өртээ 414,9 муң рубльден хей болур болза, арткан акшазын субсидия ап турар хамааты боду төлээр. Ынчангаш

бо хуралга дилег кириген хамаатылар 380 муң рубльден 414,9 муң рубльге чедир субсидияларны алган. Ниитизи-биле 15 билдиришкин кириген болза, 7 билдиришкини садыглажылга дугуржулгазы чок болганы-биле хамаатыларың дилээн хандырыын соңгаарлаткан. Ийиги чартык чылда база ол хире акшаландырышкын келир деп тайылбырлаан.

Кожуун чагыргалары бо субсидия алыр хамаатыларны белеткеп, ажык-чарлыг ажылдаарын болгаш кандыг хамаатылар ону алыр эргелин чедимчелиг кылдыр тайылбырлазын деп, А.П. Дамба-Хуурак демдеглээн.

РЕДАКЦИЯДАН: чурттаар

оран-сава, бажың садып алыр, чээли алыр дээн чижектиг айтырыгларлыг чагаалар дыка хей кээп турар. Чамдыктарында өг-бүлезин, кандыг категорияга хамааржырын айтып каан. Хей кезинде бөлүк авторлар бижээн болур. Ам силерниң бир кезинерге харыы-даа ышкаш болур ирги бе деп бодап, силер оочурда кирип турар болзунарза, документилеринер четчелеп, бажыңың болуруңарны күзедим. Хоойлуну эки өөренип, сагып, хоойлу езугаар эргелеривис билип ап чоруур болзувусса, дыка хей чаштар арендадан казанакка азы төрөлдериңниң бажыңының бир өрээлинге эвес, а боттарының бажыңыңга өзерлер ийик. Ынчан ол езулуг ээ мен деп сеткилди чажыңдан билип, сиңирип алыр болгаш төрөөн черинге хумагалыг, күш-ажылга ынак, харыысалгалыг хамааты болур чадавас.

Айлаң ДАРЖАА.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

«Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының эң эки албан-хаакчыды» база «Тыва Республиканың муниципалдыг албанының эң эки албан-хаакчыды» республика конкурстарын эрттиреринин дугайында

Күрүнениң хамааты болгаш муниципалдыг албанының ат-алдарын бедидер, күрүне башкарылганының мурнакчы дуржулганын непередир база күрүне, муниципалитет албанының адырында улуг чедишкinnerи дээш күрүнениң хамааты, муниципалдыг албан-хаакчытарын шаңнаар сорулга-биле:

1. «Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының эң эки албан-хаакчыды» атка конкурсту (моон ыңай – конкурс дээн) 2008 чылдың июль 1-ден август 8-ке чедир чарлаар. «Тыва Республиканың муниципалдыг албанының эң эки албан-хаакчыды» атка конкурсту (моон ыңай – конкурс дээн) 2008 чылдың август 1-ден сентябрь 5-ке чедир чарлаар.

2. Мында капсырган «Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының эң эки албан-хаакчыды» конкурсту эрттиреринин дугайында Дүрүмнү, «Тыва Республиканың муниципалдыг албанының эң эки албан-хаакчыды» конкурсту эрттиреринин дугайында Дүрүмнү болгаш конкурсту эрттирер талазы-биле организастыг

комитеттин составын бадылаар.

3. Тыва Республиканың күрүне органның удурткучулары күрүнениң хамааты, муниципалдыг албан-хаакчыттарынга конкурсту эрттиреринин дугайында информацияны дыңнадыр.

4. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының күрүне албанының болгаш кадрлар политиказының эргелели (А.С.Серен) конкурсту организастаарын болгаш эрттирерин боттандыраар.

5. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының парлалга албаны (Е.В.Локоткова) конкурстуң түңнелдерин массалыг информация чепсектеринге парладыр.

6. Тыва Республиканың Сан-хөө ямызы (Ю.А.Килижеков) конкурстуң республика үе-чадазын акшаландыраар талазы-биле саналдары кирир.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2008 чылдың июль 3

№55-РП

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың июль 3-те №55-РП айтышкыны-биле бадылаан

«Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының эң эки албан-хаакчыды» республика конкурсу эрттиреринин дугайында ДҮРҮМ

1. НИИТИ ЧҮҮЛДЕР

1.1. Бо Дүрүм «Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының эң эки албан-хаакчыды» республика конкурсу (моон ыңай – конкурс дээн) организастаар, эрттирер болгаш тилекчилерин тодарадыр чурумну таарыштырып турар.

1.2. Россия Федерациязының Президентизинин 2007 чылдың июнь 28-те «Россия Федерациязының субъектилеринин күүсекчи эрге-чагырга органның ажил-чорудулганының ажык-дузазын үнелээринин дугайында» №825 Чарлыыга дүүштүр конкурстуң сорулгазы болза, күрүне албанынга удуртуп-башкарылганың дээштин күштелдиреринге база тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазы түңнелдеринге болгаш дээштиг болурунга дуза кадар сорулгалыг.

Конкурстуң кылып чорудар ажилдары:

- күрүне болгаш муниципалитет албанының адырында чедимчелиг, келир үеже чүткүлдүг удуртукчуларны илередери;
- дээштиг удуртуп-башкарылганың дуржулганын непередери;
- удуртукчуларның профессионал мергезилдин бедидери;
- хамааты ниитилелинин институттары-биле кады харылзажылганы быжыглаары;
- удуртукчунуң эки окур-хевирин тургузары;
- удуртуп-башкара кадрларны белеткээринин берге айтырылганын кичээгейни угландыраары;
- күрүнениң болгаш муниципалдыг эң эки удуртукчуларның медээлер банкызын тургузары;
- күрүнениң болгаш муниципалдыг эрге-чагырга органның ажил-чорудулганының дээштин күштелдирери болур.

1.3. Конкурсту чыл санында дараазында номинацияларга эрттирер:

1.3.1. Ажыктыг инвестиция политиказы.

1.3.2. Инновацияларлыг төлөвилелдерни/программалары боттандыраары.

1.3.3. Национал болгаш регионнуң төлөвилелдерин/программаларын боттандыраары.

1.3.4. Социал адырны хөгжүдери:

- чурттакчы чоннуң социал камгалалы;
- эртем болгаш өөредилге;
- кадык камгалалы;
- культура;
- спорт.

1.3.5. Регионнуң адырларын хөгжүдери:

- тудуг;
- үлетпүр;
- транспорт;
- чуртталга тудуунуң;
- чуртталга-коммунал ажил-агыиының (ЧКАА);

- көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинин болгаш өске-даа адырларны хөгжүдериңге дуза кадар.

1.3.6. Дээштиг кадрлар политиказы.

1.3.7. Дээштиг саң-хөө политиказы.

1.3.8. Айыыл чок чорукту болгаш эрге-хоойлу чурумун быжыглаары.

1.4. Конкурстка тиелзэн киржикчилерни Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел дипломнары-биле шаңнаар.

2. КОНКУРСТУ ЭРТТИРЕР ЧУРУМУ

2.1. Конкурсту эрттиреринге организас-

тыг комитетти тургузар (моон ыңай – оргкомитет дээн), комитет даргазындан, даргазының оралакчызындан болгаш оргкомитеттин кижигүннеринден тургустунар.

2.2. Комитеттин баш миннип харыылаар айтырылганы дараазында айтырылгар хамааржыр:

- конкурсту эрттирер хуусааларны болгаш чорудулганы тодарадыр;
- конкурстуң негелделерин доктаадыры, оон иштинде конкурстка киржиринге эрге-жок чугула документилен даңзызын, оларны кириренин чурумун тодарадыр, конкурстуң киржикчилеринге негелделерни хынаар;
- конкурсту эрттирер айтырылгар талазы-биле массалыг информация чепсектери-биле кады ажилдаар;
- конкурстуң тилекчилерин байырлыг байдалга шаңнаарын организастаар;
- конкурсту эрттирери-биле холбашкан өске-даа айтырылгар.

2.3. Конкурстка киржи болур улустуң санын оргкомитет доктаадыр – номинация бүрүзүңге Тыва Республиканың күрүне органның структурлуг кезектер бүрүзүнден ийден хөй эвес киржикчи турар.

2.4. Конкурсту эрттиреринин дугайында информацияны парлаан хүнден эгелеп бир ай дургузунда кордакчылар Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Күрүне албанының болгаш кадрлар политиказының эргелелинге дараазында документилен кирир:

- бо Дүрүмде капсырылга езугаар конкурстуң киржикчизинин ажилдап турар черинден шыңзытканы анкетаны (ГУ-1 майык);
- үстүнде турар удуртукчунуң азы кадрлар албанының удуртукчунуң адын салган база организацианың таңмазы-биле шыңзыткан конкурстуң киржикчизинин рекомендациязын (ГУ-2.1 майык), капсырылга езугаар;
- үнелел бланкызын (ГУ-2.2. майык), капсырылга езугаар;
- тестини (ГУ-3 майык), капсырылга езугаар;
- резюмени (ГУ-4 майык);
- бодунуң чедишкinnerин бадыткап турар өске-даа документилен (аттестация комиссияларының шыңзылгалары, сөөлгү үеде боттандырган төлөвилелдериниң даңзызын, эртем парлалгалары, номнары, дептер, проблемалыг чүүлдер, ажылының дугайында үнелелдер, шаңналдарының дугайында медээлерни, янзы-бүрү симпозиумнарга, конференцияларга, конкурстарга киржилге, видео- фотоматериалдар болгаш өске-даа) кирир.

2.5. Бир эвес чагыгы бо Дүрүмнүң негелделеринге дүүштүр долдурбаан таварылгада база бир эвес документилен долзуу-биле эвес азы доктааткан хуусааларны хажыдып кириген таварылгаларда чагыгы хүлээп алырындан ойталап болур.

2.6. Күрүне албанының эргелелинге кирген документилен номанациялар аайы-биле хуваар база оларны оргкомитетче дамчыдар.

2.7. Документилен кириренин доктааткан хуусаалары төнгөн соонда, оргкомитет бир ай дургузунда күрүне эргелелинде келген документилен сайгарып көөр, конкурстуң түңнелдерин үндүрер база конкурс бадылаашкынының түңнел-

дери-биле доктааткан нормаларга дүүштүр конкурстуң тилекчилерин шаңнаар.

2.8. Конкурстуң тилекчилерин шиилир барымдаалары:

2.8.1. Күрүне эрге-чагыргазын организастаар адырда чедишкinnerи база Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанын хөгжүдериңге салышкыны.

2.8.2. Хамааты албан-хаакчыдының күрүнениң хамааты албанында ажилдап турары Тыва Республиканың күрүне органның ажил-чорудулгазында херек кырында салышкыны (профессионал албан ажил-чорудулгазының санныг база шынарлыг көргүзүглери, сөөлгү чылда чедишкinnerи).

2.8.3. Конкурс ажылын долдурары.

3. КОНКУРСТУҢ КИРЖИКЧИЛЕРИ

3.1. Конкурстка күштүг бооп турар хоой-лужулуга дүүштүр күрүнениң хамааты албан-хаакчыттары бооп турар, ажылынга херек кырында түңнелдерин чедип алган, күрүнениң хамааты албанының хөгжүлдезинге салышкынын кирип турар, ол адырда эртем билгилеринин хөгжүлдезинге дуза кадып турар улус киржир.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың июль 3-те №55-РП айтышкыны-биле бадылаан

«Тыва Республиканың муниципалдыг албанының эң эки албан-хаакчыды» республика конкурсу эрттиреринин дугайында ДҮРҮМ

1. НИИТИ ЧҮҮЛДЕР

1.1. Бо Дүрүм «Тыва Республиканың муниципалдыг албанының эң эки албан-хаакчыды» республика конкурсу (моон ыңай – конкурс дээн) организастаар, эрттирер болгаш тилекчилерин тодарадыр чурумну таарыштырып турар.

1.2. Россия Федерациязының Президентизинин 2007 чылдың июнь 28-те «Россия Федерациязының субъектилеринин күүсекчи эрге-чагырга органның ажил-чорудулганының ажык-дузазын үнелээринин дугайында» №825 Чарлыыга дүүштүр конкурстуң сорулгазы болза, муниципалитет албанынга удуртуп-башкарылганың дээштин күштелдиреринге база тус чер бот-башкарылга органның ажил-чорудулгазы түңнелдеринге болгаш дээштиг болурунга дуза кадар сорулгалыг.

Конкурстуң кылып чорудар ажилдары:

- күрүне болгаш муниципалитет албанының адырында чедимчелиг, келир үеже чүткүлдүг удуртукчуларны илередери;
- дээштиг удуртуп-башкарылганың дуржулганын непередери;
- удуртукчуларның профессионал мергезилдин бедидери;
- хамааты ниитилелинин институттары-биле кады харылзажылганы быжыглаары;
- удуртукчунуң эки окур-хевирин тургузары;
- удуртуп-башкара кадрларны белеткээринин берге айтырылганын кичээгейни угландыраары;
- муниципалдыг албаның болгаш муниципалдыг эрге-чагырга органның ажил-чорудулганының дээштин күштелдирери болур.

1.3. Конкурсту чыл санында дараазында номинацияларга эрттирер:

1.3.1. Ажыктыг инвестиция политиказы.

1.3.2. Инновацияларлыг төлөвилелдерни/программалары боттандыраары.

1.3.3. Национал болгаш регионнуң төлөвилелдерин/программаларын боттандыраары.

1.3.4. Социал адырны хөгжүдери:

- чурттакчы чоннуң социал камгалалы;
- эртем болгаш өөредилге;
- кадык камгалалы;
- культура;
- спорт.

1.3.5. Регионнуң адырларын хөгжүдериңге дуза кадары:

- тудуг;
- үлетпүр;
- транспорт;
- чуртталга тудуунуң;
- чуртталга-коммунал ажил-агыиының (ЧКАА);

- көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинин болгаш өске-даа адырларны хөгжүдериңге дуза кадар.

1.3.6. Дээштиг кадрлар политиказы.

1.3.7. Дээштиг саң-хөө политиказы.

1.3.8. Айыыл чок чорукту болгаш эрге-хоойлу чурумун быжыглаары.

1.4. Конкурстка тиелзэн киржикчилерни Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел дипломнары-биле шаңнаар.

2. КОНКУРСТУ ЭРТТИРЕР ЧУРУМУ

2.1. Конкурсту эрттиреринге организастыг комитетти тургузар (моон ыңай – оргкомитет дээн), комитет даргазындан, даргазының оралакчызындан болгаш оргкомитеттин кижигүннеринден тургус-

4. КОНКУРСТУҢ ТҮҢНЕЛДЕРИН ҮНДҮРЕРИ

4.1. Конкурстуң түңнелдерин оргкомитеттин түңнел хуралыга үндүрер.

4.2. Оргкомитеттин хуралы, бир эвес аңаа оргкомитеттин кижигүннеринин бадылаан составының үштүң ийизинден эвээш эвес кезин турда, бүрүн эргелиг болур.

Оргкомитеттин шиитпирин, бир эвес олар чажыт азы ажык бадылаашкынының түңнелдери-биле оргкомитеттин хуралда киржип турар кижигүннеринин хөйүнүң үнүн алганда, ынчан хүлээп алган деп санаар.

4.3. Оргкомитеттин ажылының түңнелдерин хуралдарның протоколдарында демдэлээр, ону оргкомитеттин даргазы шыңзыдар.

4.4. Конкурстуң тилекчилеринин адын массалыг информация чепсектеринге парлаар.

4.5. Конкурстуң тилекчилерин Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Хүндүлел дипломнары болгаш өртектиг белеткер-биле шаңнаарын дыңнадырын Тыва Республиканың Чазаның Даргазының күрүне албанының болгаш кадрлар политиказының эргелели боттандыраар.

тунар.

2.2. Комитеттин баш миннип харыылаар айтырылганы дараазында айтырылгар хамааржыр:

- конкурсту эрттирер хуусааларны болгаш чорудулганы тодарадыр;
- конкурстуң негелделерин доктаадыры, оон иштинде конкурстка киржиринге эрге-жок чугула документилен даңзызын, оларны кириренин чурумун тодарадыр, конкурстуң киржикчилеринге негелделерни хынаар;
- конкурсту эрттирер айтырылгар талазы-биле массалыг информация чепсектери-биле кады ажилдаар;
- конкурстуң тилекчилерин байырлыг байдалга шаңнаарын организастаар;
- конкурсту эрттирери-биле холбашкан өске-даа айтырылгар.

2.3. Конкурстка киржи болур улустуң санын оргкомитет доктаадыр – номинация бүрүзүңге Тыва Республиканың күрүне органның структурлуг кезектер бүрүзүнден ийден хөй эвес киржикчи турар.

2.4. Конкурсту эрттиреринин дугайында информацияны парлаан хүнден эгелеп бир ай дургузунда кордакчылар Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Күрүне албанының болгаш кадрлар политиказының эргелелинге дараазында документилен кирир:

- бо Дүрүмде капсырылга езугаар конкурстуң киржикчизинин ажилдап турар черинден шыңзытканы анкетаны (ГУ-1 майык);
- үстүнде турар удуртукчунуң азы кадрлар албанының удуртукчунуң адын салган база организацианың таңмазы-биле шыңзыткан конкурстуң киржикчизинин рекомендациязын (ГУ-2.1 майык), капсырылга езугаар;
- үнелел бланкызын (ГУ-2.2. майык), капсырылга езугаар;
- тестини (ГУ-3 майык), капсырылга езугаар;
- резюмени (ГУ-4 майык);
- бодунуң чедишкinnerин бадыткап турар өске-даа документилен (аттестация комиссияларының шыңзылгалары, сөөлгү үеде боттандырган төлөвилелдериниң даңзызын, эртем парлалгалары, номнары, дептер, проблемалыг чүүлдер, ажылының дугайында медээлерни, янзы-бүрү симпозиумнарга, конференцияларга, конкурстарга киржилге, видео- фотоматериалдар болгаш өске-даа) кирир.

2.5. Бир эвес чагыгы бо Дүрүмнүң негелделеринге дүүштүр долдурбаан таварылгада база бир эвес документилен долзуу-биле эвес азы доктааткан хуусааларны хажыдып кириген таварылгаларда чагыгы хүлээп алырындан ойталап болур.

2.6. Күрүне албанының эргелелинге кирген документилен номинациялар аайы-биле хуваар база оларны оргкомитетче дамчыдар.

2.7. Документилен кириренин доктааткан хуусаалары төнгөн соонда, оргкомитет бир ай дургузунда күрүне эргелелинде келген документилен сайгарып көөр, конкурстуң түңнелдерин үндүрер база конкурс бадылаашкынының түңнелдери-биле доктааткан нормаларга дүүштүр конкурстуң тилекчилерин шаңнаар.

2.8. Конкурстуң тилекчилерин шиилир барымдаалары:

- 2.8.1. Муниципалитет эрге-чагыргазын организастаар адырда чедишкinnerи база Тыва Республиканың муниципалдыг албанын

хөгжүдеринге салышышы.

2.8.2. Муниципалитет албан-хаакчыдынын муниципалдык албанында ажилдап турары Тыва Республиканын муниципалитет ажил-чорудулгазында херек кырында салышышы (профессионал албан ажил-чорудулгазынын саннык база шынарлыг көргүзүлгери, сөөлгү чылда чедишкени).

2.8.3. Конкурс ажилын долдураары.

3. КОНКУРСТУҢ КИРЖИКЧИЛЕРИ

3.1. Конкурсука күштүг бооп турар хоойлужулгага дүүштүр муниципалдык хаакчыттары бооп турар, ажилынга херек кырында түннелдерни чедип алган, күрүненин хамааты албанының хөгжүлдесинге салышышынын кирип турар, ол адырда эртем билгилеринин хөгжүлдесинге дуза кадып турар улус киржир.

4. КОНКУРСТУҢ ТҮННЕЛДЕРИН ҮНДҮРЕРИ

4.1. Конкурстуң түннелдерин оргкомитеттин түннел хуралына үндүрер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2008 чылдың июль 3-те №55-РП айтышыны-биле бадылаан

«Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының эң эки албан-хаакчыды» база «Тыва Республиканың муниципалдык

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың муниципалдык тургузугларның ортузунга девискээринин эң эки чаагайжыдылгазы республика конкурсузун дугайында Дүрүмнү болгаш Тыва Республиканың муниципалдык тургузугларының ортузунга девискээринин эң эки чаагайжыдылгазы конкурстуң түннелин үндүрер талазы-биле республиканың конкурс комиссиязының составын бадылаар дугайында

2008 чылдың июнь 16 №373 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың апрель 25-те «Девискээринин чаагайжыдылга айтырыгларының талазы-биле Сибирь федералдык округта Россия Федерациязының Президентизинин Бүрүн эргелиг төлээзинин чанында Чөвүлелдин шийтпирин боттандырар талазы-биле хемчеглер дугайында» №247 доктаалының 2-ги пунктузун күүседир сорулга-биле, а ол ышкаш девискээрлерин ашталгазынга республиканың чурттакчы чонун идеккейлиг кириштирер болгаш чаартыкчы эгелээшкенин база идеккейлиг чорун шаңнаар, муниципалдык тургузугларның ортузунга девискээринин чаагайжыдылгазының талазы-биле хемчеглерни эрттирери-биле холбаштыр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың муниципалдык тургузугларының ортузунга девискээринин эң эки чаагайжыдылгазы республика конкурсузун дугайында коштунган Дүрүмнү бадылаар.

2. Тыва Республиканың муниципалдык

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың июнь 16-да №373 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың муниципалдык тургузугларының ортузунга девискээринин эң эки чаагайжыдылгазы дээш республика конкурсузун дугайында Дүрүм

1. Ниити чүүлдер

1.1. Тыва Республиканың муниципалдык тургузугларының ортузунга девискээринин эң эки чаагайжыдылгазы дээш республика конкурсузун эрттирери, Тыва Республиканың муниципалдык тургузугларының девискээрин үлгерлиг арыг-силег тударын болгаш чаагайжыдылга талазы-биле чурттакчыларның идеккейлиг чорун көдүреринче угландырар (моон сонгаар-муниципалдык тургузуглар), а ол ышкаш бажың чанында девискээрлериниң дериг-херекселдерин чаартып кылып, септээр, ногаан үнүштерни өстүреринин амгы технологиязын шингээди алып болгаш ону ажаап тудар база девискээрлерни чечектер-биле каастаар, ногаажыдар талазы-биле сорулгаларны шийтпирлээринге чуртталга болгаш коммунал ажил-агый албанының ажил-чорудулгазын идеккейлигдер, оон иштинде уругларның болгаш спортчу шөлдерге биче хевиринин архитектуразын тургузар болгаш каастаар.

1.2. Конкурсту эрттиреринин сорулгазы болза, муниципалдык тургузугларга хамааттыларның чурттаарына таарымчалыг байдалды тургузарына профессионал мергелди бедидер, мурнакчы арга-дуржулганы суртаалдаары болур.

1.3. Конкурстуң организатору — Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажил-агый талазы-биле агентилел (моон сонгаар-Агентилел).

1.4. Конкурстуң киржикчилери — чуртталга-коммунал ажил-агый бүдүрүлгелери, чурттаар оран-сава ээлеринин эштежилгелери, компанияларның эргелелдери, чуртталга тудуг кооперативтери болгаш хейниити организациялары.

1.5. Кол сорулгазы — бажың чанында

4.2. Оргкомитеттин хуралы, бир эвес аңаа оргкомитеттин кежигүннеринин бадылаан составының үштүң ийизинден эвээш эвес кезин турда, бүрүн эргелиг болур.

Оргкомитеттин шийтпирин, бир эвес олар чажыт азы ажык бадылаашкынын түннелдери-биле оргкомитеттин хуралда киржип турар кежигүннеринин хөйүнүн үнүн алганда, ынчан хүлээп алган деп санаар.

4.3. Оргкомитеттин ажилының түннелдерин хуралдарның протоколдарына демдеглээр, ону оргкомитеттин даргазы шыныдар.

4.4. Конкурстуң тиилекчилеринин адын массалык информация чепсектеринге парлаар.

4.5. Конкурстуң тиилекчилерин Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел дипломнары болгаш өртектег белектер-биле шаңнаарын информастаарын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Күрүне албанының болгаш кадрлар политиказының эргелели боттандырар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2008 чылдың июль 3-те №55-РП айтышыны-биле бадылаан

«Тыва Республиканың күрүнениң хамааты албанының эң эки албан-хаакчыды» база «Тыва Республиканың муниципалдык

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

негелделерни күүсеткенин көөр;
- санитарлыг кезишкенин чорутканы (куртап каан болгаш үрелген сыптарны кезери, херимнел тараан ыяштарны дескилей кезери);

- тарып каан чечектерниң бары болгаш тургузуу (хевир, өңү);

- чер кырының хевирин камгалап арттырар азы өлгөн үнүштерни, шимелдениң ыяштарынын, хараганнарның, газоннарның, чечектер тарыыр черлерни солугур шийтпирлерни хүлээп алгаш чер кырының чаа хевирлерин шингээди алып.

«Чурттакчылыг суурларның чуртталга бажыңнарының бажың чанында девискээрлерин ажаап-тудар» номинацияга дараазында негелделерни күүсеткенин көөр;

- сад-парк мебелин, шимелде решеткаларны, херимнерни, тураскаалдарны болгаш өске-даа дериг-херекселдерни бүдүнү-биле болгаш бедик эстетиктиг деңгелге ажаап-тудар;

- кижилер кылаштажыр оруктарны болгаш шөлдерни бүдүнгө болгаш арыг-силег байдалга ажаап-тудар (доктаамал аштаар, арыглар болгаш бордюрларны элзизден болгаш үнүштерден аштаар, оруктарны септээр);

«Чуртталга фондузунун ниити ажыглар черлерин ажаап-тудары» номинацияга дараазында негелделерни күүсеткенин көөр;

- чуртталга фондузунда ниити ажыг-лалдың черлерин арыг-силег тудуп турары;

- оларның амгы болгаш капитал септелгезин чорутканы;

- чуртталга фондузунун ниити ажыг-лалдың черлерин ажыглап турары болгаш ажаап-тудар чурумун таарыштырар норманы болгаш чурумну күүседип турары.

«Биче архитектура хевирлеринин бары, оларны ажаап-тудары, тудуглары, чаартып кылыры болгаш септелгези» номинацияга дараазында негелделерни күүсеткенин көөр;

- биче архитектура хевирлеринде айыыл чок чоруктуң тургустунганы;

- бажың чанында девискээрге биче архитектура хевирлеринин болгаш чаагайжыдылга объектилеринин байдалы;

2.6. Шупту пунктулар талазы-биле конкурс комиссиязының кежигүн бүрүзүнүн салганы, ортумак арифметиктиг балдың түнүндөн объект бүрүзүнүн байдалына үнелелди бээр

3. Түннелин үндүреринин чуруму

3.1. Конкурстуң түннелин үндүреринге хөй-ниитинин төлээлерин албан кириштир конкурсу комиссиязын тургузар.

3.2. Конкурс комиссиязы конкурстуң түннелин август 15-ке чедир үндүрер.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың июнь 16-да №373 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың муниципалдык тургузугларының ортузунга девискээринин эң эки чаагайжыдылгазы дээш конкурстуң түннелин үндүреринин талазы-биле республиканың конкурс комиссиязының составы

А.Г. Гришеленок — Тыва Республиканың тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый сайыды, даргазы;

М.В. Шмаков — Тыва Республиканың тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый сайыдының оралакчызы, даргазының оралакчызы;

А.А. Нүрзет — Тыва Республиканың Сан-хөө яамызының килдис начальниги;

У.А. Ондар — Тыва Республиканың чер болгаш эт-хөреңги сайыдының оралакчызы;

Л.М. Ооржак — Россияның хереклекчилер хайгааралынын удуртукчузу (чөпшээ-

Үнелел көргүзүлгелерин долдурган ведомоска үндезилеп, комиссия кежигүннеринин тодаратканы балдың эң үстүкү хемчээлинин талазы-биле Конкурстуң тиилекчизин тодардыр (майык хевирин кожар). Оон хуралына комиссия кежигүннеринин 50-ден ажыг хуузу киржип турда, Конкурстуң түннелин үндүргенинин дугайында комиссияның шийтпир күштүг болур.

3.3. Үнелел көргүзүлгелеринин ведомозун киржикчи бүрүзүнге аңгы долдурар.

3.4. Конкурстуң түннел протоколун Тыва Республиканың Чазаанга бадыладыры-биле кириер.

3.5. Комиссия Конкурстуң киржикчилеринин санындан үштен хөй эвес тиилекчини тодардыр.

4. Конкурсту акшаландыраары

4.1. Конкурсту эрттирери-биле холбашкан хемчеглерни акшаландыраары, ол сорулгага Агентилелдин үндүрүп берген чарыгдал сметаының акша-хөреңгизинден боттандырып чорудар.

4.2. Конкурсту организастаарының болгаш эрттиреринин чарыгдал сметаың чылдың-на конкурс комиссиязының даргазы бадылаар.

4.3. Конкурсту организастаарының болгаш эрттиреринин чарыгдал сметаыңа кириер акша-хөреңги;

- дипломнарны, херечилелдерни, байыр чедирген чагааларны болгаш оларның рамаларын белекээринин болгаш долдурарының төлөвири;

- дипломнарны, херечилелдерни, байыр чедирген чагааларны болгаш тускай шаңналдарны байырлыг байдалга тыпсырын организастаары;

- Конкурстуң чоруп турарын болгаш түннелин массалык информация чепсектеринге чырыдары;

- Конкурс киржикчилеринин болгаш шаңналдар делгелгелерин, чедишкенин арга-дуржулганы непередири.

4.4. Тиилекчилерни болгаш конкурстуң эң-не идеккейлиг киржикчилерин шаңнал фондузу-биле болгаш деткикчилерин кириштирген акша-хөреңгизи-биле шаңнаар.

5. Конкурстуң тиилекчилерин шаңнаары

5.1. Конкурстуң тиилекчилерин дипломнар, акша шаңналы-биле азы тураскаалдык суй белектер-биле шаңнаар.

5.2. Үш шаңналдыг черни алган Конкурстуң тиилекчилеринге, акша шаңналын бээр.

5.3. Конкурстуң тиилекчизинин дугайында информация чурттакчы чонга массалык информация чепсектерин тава-рыштыр чедирер.

решкени-биле);

С.И. Решетников — Тыва Республиканың чуртталга болгаш коммунал ажил-агый талазы-биле агентилелдин директорунун хүлээлгезин күүседип турар;

Л.В. Трусова — Тыва Республиканың Экономика яамызының килдис начальниги;

В.С. Чигжит — Тыва Республиканың култура болгаш информация политиказының сайыдының оралакчызы;

А.М. Юй — Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелдин директору.

«Төөгүзүн билбес кижилер дөңгүр көк буга-биле дөмей» деп тыва чонунун өгбелеринин мерген чугаазы бар. Төрүттүнген черинин, төрөл чонунун төөгүзү-биле эки таныш болуру кижинин угаан-медерелинин бедик деңгелдин херечилеп турар. Ынчангаш чер-чуртум – Тес-Хем кожуунун «Чаа орук» колхозунун азы бо хүннерде Бай-Хөл аттыг көдээ ажил-агый кооперативинин тургустунгандан бээр 60 чыл оюн уткуштур, ук колхозтун тургузукчуларынын бирээзи болур мээң ачам **Серээдар Сотпаевич Чылбактың** дугайында каш сөстү бижикседим. Бо чүүлден чаңгыс чер-чурттугларым, ылаңгыя аныяк-өскөн боттарынга ажыктыг солун чүүлдерни илип ап, төөгүлүг кижилер дугайында кыска-даа бол, медээлерни билип алырынга идегедим.

Мээң ачам, Серээдар Сотпаевич Чылбак белен звес салым-чолдуг кижилеринин бирээзи. Ынчалза-даа амыдыралдың бергелери, шаптаразынар ооң амыдыралга тура-соруун хензиг-даа кошкатпаан. Ачам 1927 чылда Тес-Хем кожуунун Дугай деп черге төрүттүнгөн. Ооң ачазы Сотпа Сарыг каржы-дошкун репрессия чылдарынын казыргызынга таварышкаш, кончук аар-берге үүлени шыдажып эрткен. Адазы «контр» дээш ачамны өөренип турган школазындан үндүрүпкөн. Ооң-биле кады өг-бүленин хамык эт-хөргөзүн, кызыл күжү-биле өстүрүп алган мал-маганын хавырып апарган соонда ачам авазы болгаш чаңгыс калдар ыды-биле өөнгө артып калган. Ынчалза-даа ачам ол бергелерге торулбайн, чайлаг школазынга үжүк-бижикке өөренип апкан. Дараазында эртем-билигге оруун 1950 чылда Туранга бухгалтерлер школазынга уламчылааш, үш чыл ишти аңаа өөренигенин түңнелинде, бухгалтер эртемни чедип алган. Дооскан эртемнин аайы-биле Мөрөн суурга ийи чыл дургузунда улуг бухгалтерлеп ажилдаан соонда, 1953 чылдан эгелеп, «Чаа орук» колхозка база-ла улуг бухгалтер бооп ажилдай берген.

«Чаа орук» колхоз Тыванын төөгүзүндө база бир онзагай ажил-агыйларнын бирээзи. Ачамның ук колхозка 1953 чылдан 1973 чылга чедир чээрби чыл дургузунда улуг бухгалтер бооп ажилдап чораан үзүндө колхоз Тыва обласка миллионер ажил-агыйларнын санынче кирип турган. Колхозтун чедиринин ажил-чорудулгазынга ачамның кириген үлүг-хуузу эвээш звес деп ооң кады ажилдап чораан өөрү бадьткаар.

Ачамның ажилдап эгелээн төөгүлүг үзүндө «Чаа орук» колхозтун ажил-агыйын холунга тудуп алгаш турган кижилерин дугайында билип алыры аныяк салгалга солун болуру чадавас. Ол чылдарда колхозтун даргазы Овааты Каваа турган. Ынчангы үениң аайы-биле ажил-агыйның бурунгаар хөгжүлдизинге улуг салдарны чедирип турган кижилер – нам даргазы Чада Ензак. Константин Гнусарев-деп орус механиктин соонда ук албан-хүлээлгени тус чер чурттуг Эне Дирчинчал күүседип берген. Колхозтун кас-

сири Минчей Ломбу турган. Ажил-агыйның эвээш звес малынын өзүлдизин кадарчылар харыылап турганы билдингир: хой кадарчызы Төмүр Болат, теже кадарчызы Бадаа Иргит, чылгычы Кашка Дамба, инек кадарчызы Сандык деп кижилер турган. Колхозтун тургузукчуларынын аразында сөөлүндө чогаалчы апарган Василий Эренчин база бар.

ЧОНУМГА ЧОРГААРЛАНЫР МЕН

Колхозка улус кириерде тускай негелделер турганын аныяктар билбеси чадавас. Колхозче кирип күзүлдүг араттар колхозтун өңчү-хөргөзүн боттарынын хууда малын кириер турган. Ол хамык мал-маганын тускай ревизия комиссиязы хүлээп алыр. «Чаа орук» колхозтун ындыг комиссиязынче чеди кижилер кирип турган: Овааты Каваа, Шавы Дарда, Дыңгыжаа Иргит дээш, оон-даа өскөлөр. Колхозтун уставы езугаар, боттарынга он сес баш шээр малды, ийи инекти, чаңгыс мунар аатты арттырып ап болур турган.

Бо үстүндө ады кирген кижилерни колхозтун таваан тургузарына улуг үлүг-хуузу кириген, чер-чурттуң төөгүзүн тургузушкан кайгамчык ажил-ишчи кижилер деп оларга чаңгыс чер-чурттуглары чоргаарланып чоруурлар.

Ол үеде чер ажил-агыйның хөгжүлдизин бедик деңгелге турганы билдингир. Ынчалза-даа көдээ ажил-агыйның тускай эртемнигери чедипшес, эвээш санныг-ла кижилер бар. Колхозка тускай эртемниг специалист – Москва хоорайга тускай курс доозуп алган мал эмчи Хүлэр Бүлчү турган. Ачам эртем-билиин бедидип, 1963-65 чылдарда Красноярск хоорайның саң-хөө техникумун бот-өөредилге-биле доозуп алган.

Ол үелерде ажилдап чораан кижилерниң сактыышкынары дыка солун. 1955-1956 чылдарда ийи чыл улай колхоз областың миллионер ажил-агыйларынын аразынче кирип турган. Орулгазы улуг, макталдыг ажил-агыйның ажилдакчыларының акша-шалыңы база арбын болуру чугаажок. Ай санында аван кылдыр колхоз кежигүннерин аш-чем-биле хандырып турган. Күш-хүнүнүн өртөк-

үнези доктаамал улгадып, өзүп турар. Ынчангаш мал бажынын санынга, өзүлдизинге дүүштүр чылда чаңгыс катап санажыр. Эне Ширжинчапович Дирчинчалтын чолаачылап ажилдап турар үзүндө Эрзинин банкызындан колхозтун кассири дөрт шоодай долу акшаны үндүрүп алган джир. Ол-ла акшазы-биле столу-вага халдып чедип келгеш, акшазын дүш чок машина иштинге арттырып кааш, столовадан чеменип алгаш, Бай-Дагже чорупкан. Ол акша-төгерикти камгалаар кижилер-даа чок, ындыг камгалакчынын херээ-даа чок турганы ол. Ол үедеги кижилеринин биче сеткилди, шынчызы оон-на илдең. Ынчан дөрт шоодай акшанын бирээзин бүдүнгө инек кадарчызы Сандык шалың төлөвири кылдыр алган деп чугаалажыр. Колхозтун өске ажилдакчылары база шалың акшазын эдектеп алгаш, чанып тургулаан деп ынчан ажилдап чораан улус сактып чугаалажыр.

Күүседип турар ажилынга ак сеткилдиг, мурнакчы деп санаткан кижилерге ынчангы үеде дээди шаңнал – чурттуң найысылалы Москва хоорайга болуп эртер СССР-ниң улус ажил-агыйның чедирининин делгелгезинге чедери турган. Чүгле шилиттинген кижилеринин чедери ол делгелгеже баар аас-кежик ачамга база таварышкан – 1957 чылда ол кайгамчык делгелге ачам аалчы болуп барып четкеш келген.

Ачамның кады ажилдап чораан эш-өөрү, чону ону бодунун билин харам чокка өргүп чораан, сагыш-сеткили бай, чонунга бердинген, арга-сүмелиг кижилер деп сактып чугаалажыр. Ооң өөреникчилеринден Янзымаа Ынаалай,

«Чаа орук» колхозтун 60 чылынга

ажы-чаңын бо хүннерге чедир кадагалап арттырып алганында деп санаар мен. Ооң бир көскү барымдаазы – «Чаа орук» колхозтун изин истээн Бай-Хөл аттыг көдээ ажил-агый кооперативинин бо хүннерде республиканын шыырак дээн ажил-агыйларынын санынче кирип турары. Чер-чуртумнун ажил-агыйынын мал баш саны-биле база уксаажылдаг ажилынын талазы-биле республиканын мурнуку одуруунда чоруп олуларынга өөрүп, чоргаарланып чоруур мен. Ук ажил-агый сөөлүг ийи чылда Чита хоорайга болуп эрткен Сибирь регионда Ыраккы Чөөн чүк девискээрлеринин аразында уксаалгы хойлар делгелгезинге киришкеш, 2007 чылда бир алдын, ийи мөңгүн, 2008 чылда бир алдын ийи хүлөр ме-

дальдарны чаалап алган. Эрткен чылгы Наадым байырлалынга уксаалгы малдар делгелгезинге бай-хөлчүлөринин өстүргени хоо биле хуназы бирги чергенин дипломнары болгаш чемпион ленталар-биле шаңнаткан. Ооң аңгыда, тыва чемнер делгелгезинге ажил-агый ийиги черни ээлеп, телевизор-биле шаңнаткан. Ажил-агыйны амгы хүннерде Светлана Бюрбю баштап турар. А чавыстың бир шагда күүседип чорааны ажилын улуг бухгалтер Светлана Шыырап уламчылап турар. Ажил-агыйда нийтизи-биле 95 кежигүн бар: мал-чиннардан аңгыда, беш чолаачы база ийи тракторист. «Бай-Хөлде» муң баш өшкү, он чеди муң баш хой, үжөн алды инек, үжөн теже база чылгы мал бар.

Бо хире ажил-ишчи, кызымак ажилдап чоруур чаңгыс чер-чурттугларыма байырлалын уткуштур ажил-агыйның үндезилекчилеринин бирээзи Серээдар Сотпаевичинин уругларынын мурнундан ам-даа хөй чедишкенин, бурунгаар сайзыралды күзеп, келир үени тудуп кылыр аныяк-өскөнниң каң-кадык өзүп-мандырып, эртем-билигке сундулуг, чер-чуртунун хөгжүлдизинге үлүг-хуузу кириер эртем-билиг, төлөптүг кижилер болурун күзедим.

Надежда СЕРЭЭДАР.

Автордан: бо чүүлү бедиктээринге улуг дузазын кадып, солун сактыышкынары-биле үлешкен чаңгыс чер-чурттугларым Эне Дирчинчал, Хорлуу Ынай, Зоя Чолуй, Доржу-Белек Чолуй оларга улуу-биле өөрүп четтиргеним илереттим.

АМЫДЫРАЛ-БИЛЕ ХОЛБАШКАН АЙТЫРЫГ

Чоокта чаа РФ-тиң Федералдыг Хуралының Чөвүлели ажил төлөвиринин адаккы хемчээлин 2300 рубльден 4330 рубльге чедир өстүрер кылдыр хоойлуну хүлээп алган азы өскээр чугаалаарга, амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлинге чедир өстүрер. Ол хоойлу 2009 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп кирир. Күрүнө Думазының депутаттары безин ол хоойлуну төөгүлүг хоойлу деп санап турар. Хоойлу 2009 чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп эгелээр болганда, ол үеде чедир амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээли база-ла дыка өзе берген турар ужурулуг.

Бистин рынокта өртөктерин доктаамал өзүп турарындан, амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлин кым-даа тудуп шыдавас апарган. Чамдык эксперттерин санап турары-биле алырга, 2009

чылдың январь 1-ге чедир ажил төлөвиринин адаккы хемчээли амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлинден 25-30 хуу чыдып каар деп турар. Чуртта инфляцияның хүн бүрүдө дүргөн өзүп ораы-биле бо херек кырында албан болур. Кажан хоойлуну Күрүнө Думазыга хүлээп ап турда, чүгле коммунистер ажил төлөвиринин адаккы хемчээлин 5600 рубльге чедир өстүрерин негеп турганнар. Бир звес оларның негелдизин-биле хоойлуну хүлээп алган болза, 2009 чылда амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлинге деңгежи берип болур турган.

Бир талазында, «Чаңгыс демок Россия» партиясы чөптүг шийт-пирни хүлээп алган. Херек кырында бо хүнде Россияда ажил төлөвиринин адаккы хемчээлинге дүүштүр кым-даа ындыг ажил төлөвирин албайн турар. Кижилер

оон хөйну ажилдап ап турар апарган. Бо хоойлунун ачызында чажыт ажил төлөвирлери амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлинден улгатканы ол-дур.

База бир кончук чугула хоойлунун төлөвилелин Күрүнө Думазында белеткеп турар. Ол чединмес өг-бүлелерге дузаламчы кылдыр аш-чем карточказынын дугайында хоойлу болур. Ниитизи-биле Россияда 13 млн. ажыг кижилер амыдырап-чурттаарының адаккы хемчээлинден куду деңгелде чурттап чоруур. Ол кижилер ай санында 1000 рубльге аш-чем талонун алыр. Хоойлуну белеткеп турар кижилеринин чугаалап турары-биле алырга, ол талонга чүгле бирги хергелелдин аш-чем продуктулары кирип турар, таакпы, арага дээн ышкаш чүүлдерни хамаарыштырбайн турар. Талон кандыг системалыг турары, кажан хоойлуну хүлээп алганда билди-

нер. Мону баш бурунгаар чугаалаары болдунмас. Мында билдинип турар чүве чүл дээрге, хоойлуну бо чылдың күскү сессиясында Күрүнө Думазы хүлээп алыр, хоойлу 2009 чылдың январь 1-де күштүг болуп кирир.

Росстаттын берген медээзи-биле алырга, бо чылдың эгезинден бээр аш-чем продуктулары Европага 3,1 хуу, Россияга 11,6 хуу өскөн деп медээни берген. Россияның эртемнер академиязынын Европа институтунун делегейинин социал-экономикагын деңгелдиргелге төвүн удуртукчу Валентин Кудров чурттакчыларнын салган айтырыгларына харыылап тургаш, херек кырында бо чылдың бирги чартында аш-чем продуктуларына өртөктин өзүлдизин 11,6 хуу звес, адак дээрге, 25 хуу четкен дээн болгай. Бо дээрге, кымга-даа хамаарылга чок эксперттерин берген медээзи-дир. Кымга бүзү-

рээрл деп айтырыг чайгаар тургустунуп кээр. Өртөктин дүргөн өзүп турары-биле В.Кудровтун берген медээзи шын болуп турар дээр мен.

Өртөктин дүргөн өзүп турарына Барыин Европаны бурууда-дып турган болгай бис, а херек кырында ону сайгарып көөргө, оон кол дөзү бодувуста болуп турар. Бо чылдың бирги чартында аш-чемге өртөктеринин өзүлдизин Барыин Европага 2 хуу болган. Кыдатка болгаш Индияга инфляция 7-8 хуу чедир өзе бээрге, ол чурттар улуг дүвүрелди көдүргөн. А Россияга 25 хуу чедир өзе бээрге, тодаргай хемчеглер алдынмайн турар.

Мээң бодап турарым-биле алырга, чыл эгезинден бээр бистин республикага аш-чемге өртөктеринин өзүлдизин адак дээрге, 30 хуу четкен деп бодап турар мен. Амдызында ол талазы-биле статистика кандыг-даа медээлер бербейн турар. Бээр-даа болза оларнын медээзинге бүзүрээр берге, ону үстүндө чаңгыс чижек бадьткап тур ышкажыл.

Сергей Хертек белеткээн.

Чылдар болгаш кижилер

ЭРЕС-ДИДИМ МААДЫРЛЫГ
ЧОРУУ ДЭЭШ

Бистиң республикада бодунуң хүлээнген ажил-херээнге, албан-дужаалыңга бүгү сагыш-сеткилинден бердинип, ак сеткилдиг күүседип, Тываның бурунгаар хөгжүлдөзү, төрөл чонунуң салым-чолу дээш ажилдап чоруурлар болгаш ажилдап чорааннар эвээш эвес. Оларның бирээзи Кыргыз Тоглакаевич Чүлдүмнүң дугайында солунуң номчукчуларыңа таныштырар бодадым.

Бо дээрге 1944 чылда шериг албанындан халашкаш, амыдыралының сөөлгү шагынга чедир ишти ки херектер органнарыңа хей чылдарда үрө-түннелдиг болгаш ак сеткилдиг ажилдап келген республиканың төлөпиг кижилеринин бирээзи болур. Чаа-Хөл, Өвүр, Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга кожууннарның ишти ки херектер килдистеринин удуртукчузунга ажилдап келгеш, кем-херек үүлгедишкенин, оорлаар чоруктар-биле шыңгы демиселди чоруткан. Кайы кожуунга Кыргыз Тоглакаевич ажилдай бээр болдур, ында корум-чурум үрээр таварылгалар чавырлып бадар турган. Кандыг-даа ажил-херекти чедишкенин шийтпирлээри кадрлардан хамааржырын ол кончук эки билер, ынчангаш оларның билин, мергежилин бедидеринче, чурумун быжыглаарынче, онаашкан херээнге харысалгазын бедидеринче онза кичээнгейни салып чораан, моон ачызында шагдаа ажилдакчылары боттарының берге болгаш харысалгалыг хүлээлгелерин негелдеге дүүштүр күүседип келгеннер. Оон шак ындыг, бодунуң херээнге бердинген шудургу күш-ажылын Тыва

автономнуг областың болгаш Тыва АССР-ниң хей-ниитинин корум-чурумун камгалаар органының удуртукчу беди-биле үнелеп көрүп, каш удаа хүндүлел самбыразынга кириген, шаңналдарны тывыскаш. Ишти ки херектер органнарыңа хей чылдарда ак сеткилдиг үрө-түннелдиг ажилдааны дээш 1965 чылда СССР-ниң Дээди Советинин Чарлыы-биле Кыргыз Тоглакаевичини «Кызыл сылдыс» ордени-биле шаңнаан. Оон соонда, удаанда, милицияның подпол-

ковниги атты тывыскаш. Эки кылган ажил элпеп читпес деп чугаалажыр болгай, бо чалгынның сестеринин долу бадыйкалы ол, оон эки ажылы ат-алдарга, шаңнал-макталга чедирген.

Кыргыз Тоглакаевич чүгле бодунуң албан-хүлээлгезин күүседиринге хандыкшылдыг чораан эвес, хей-ниити ажилыңа идепкейлиг киржир удуртукчуларның бирээзи чораан. Партия райкому азы райкүсском сизен кезилдезинге, тараа ажаалдазынга киржир, малчын-нарга шөфтээр, көвүрүг кылыр, суур чаагайжыдар болгаш өске кандыг-даа даалгаларны бээр, коллективинин кежигүннери-биле бир демниг кады күзөлдүр-биле кылыр организацы удуртукчу турган.

1967 чылдың күзүнүңде подполковник Кыргыз Чүлдүм ажил-албанының аайы-биле Тээлиден Мугур-Аксинче АН-2 самолетка олуруп-каш, сургакчылап чорупкан. Бүргө, туманныг хүнде самолет дагга барып үскен, айыылдыг озал-ондак хенертен болган. Пассажирлериниң амы-тынын камгалап алыры карак чивеш аразында кол сорулга болу берген. Оон бирги одуруунга Кыргыз Тоглакаевич турупкан, ол

бодунуң амы-тынын камгалаар дугайында бичии-даа бодаваанындан элээн каш пассажирни, оон иштинде иштиг херээнни озал-ондактан камгалап четтигипкен. Ол боду амы-тынындан чарылган. Төрөл чонунуң эрге-ажыы дээш кезээде сагыш-човап, ол дээш сеткили аарып, оларга деткимче-дузаны чедирип чораан буянның кижичаагай ол ажил-херээн амыдыралының сөөлгү минутазыңа чедир күүсеткен, езулуг маадырлыг, дидим чоруун көргүскен. Оон озал-ондактан амы-тынын камгалап каан кижилери бо хүннерге чедир Кыргыз Тоглакаевичке өөрүп четтиргенин чылыг сестерин оон төрөлдериңге чугалап, камгалакчызының чырык, эргим адын кезээде сактып чоруурлар.

Тыва АССР-ниң Ишти ки херектер яамызының шийтпири-биле Кыргыз Тоглакаевич Чүлдүмнүң чырык адын мөңгөждери-биле оон адын бодунуң албан-хүлээлгезин күүседип чорааш, эрес-дидими, маадырлыгы-биле амы-тынын бергеннеринин тураскаал самбыразында кири бижээш.

Эки кылган ажил-ижи дээш Кыргыз Тоглакаевич чүгле «Кызыл сылдыс» ордени-биле эвес, хей

санныг медальдар-биле шаңнаткан. Оларның аразында «Күш-ажылчы шылгалар дээш», «Дайынчы ачы-хавыязы дээш», «1941-1945 чылдарда Германияны тилээни дээш» медальдар бар. Оон аңгыда ат бижээн хол боозу, хол шактары белектерни алган.

Кыргыз Чүлдүм өөнүң ишти Чүсүмаа Кыргыз-биле кады беш ажитөлдү төлөпиг кижилер кылыр өстүрүп, кижизиткен, олар республиканың улус ажил-агыянының ачы-бүрү адырларында чедишкенин ажилдап чоруурлар. Оларның иштинден Эрес биле Орлан сайгарлыкчылар болган. Эрес Чүлдүм чоокта чаа Тываның Сайгарлыкчылар эвилелин президентиңизге сонгуткан.

Кыргыз Тоглакаевичинин ниитилелге ажытыг кылып чораан балалас ажил-ижинге ажитөлу, уйнуктары, төрөлдери чоргалары, өгбенин ачылыг херээн төлөпиг уламчылап чоруурлар. Буянның кижичаагай ол ажил-херээн амыдыралының сөөлгү минутазыңа чедир күүсеткен, езулуг маадырлыг, дидим чоруун көргүскен. Оон озал-ондактан амы-тынын камгалап каан кижилери бо хүннерге чедир Кыргыз Тоглакаевичке өөрүп четтиргенин чылыг сестерин оон төрөлдериңге чугалап, камгалакчызының чырык, эргим адын кезээде сактып чоруурлар.

Шавыраа КАРБАЙ-ООЛ.
(Чурукту өг-бүлө архивинден алган).

УЗУТКААР ДЕП ДУЖААЛ АЛГАН ... РОБОТ

Кижилер роботтар аразында чурттап, оларны херекке албайн, олар айыылдыг болур деп бодавайн, каразык чокка, тайбың чоруур бис. Хеп чуур автомат машина, микроволновка деп ченер чылдыр херексел азы бичии уругларның электроннуг кнопкалар базар ойнаарактары ол база роботтар болбайн аан, чүгле кылыр программаны кызыгаарлап каан. Кнопканы чаңгыс баскаш, оон ажилын соксадып шыдаар бис дээрзинге бичии-даа чигинмес бис. Ынчалза-даа роботтар дээрге чүгле ойнаарактар азы хеп чуур машина эвес, эртемниң болгаш ажил-агыяның адырларында нарын айтырларны башкарып шыдаар программалыг механизмдер-дир. Амдызында оларның электроннуг угаанын кижилер углап-баштап турар...

Роботтехниканың
хоойлулары

Он чыл эртсе, АКШ, Россия, Израиль болгаш Кыдатка кижилерни өлүрер азы өлүрбес деп шийтпирни боду шийтпирлеп шыдаар дайынчы роботтар тыптып кээр дээрзин Англияда «Телеграф» солуну дыңнаткан. Бүгүдө билдингир Ноел Шарка, профессор, ол дугайында «Войны роботов» деп теле-дамчыдылганын чугаалаан.

Америк фантаст Айзек Азимов 1942 чылда-ла үнген «Хоровод» деп рассказынга роботтехниканың үш хоойлузун чурумчудуп доктааткан болгаш хей-хей номчукчулар ону чүлдүгүнүп хүлээп алган:

1. Робот — кижиниң камгалакчызы. Ол болдунмайн барган таварылгада, кижиге хора чедирипки дег байдалды тургуспас хүлээлгелиг.

2. Робот кижиниң дужаалдарын — бирги хоойлуга чөрүшкөк эвес болза — күүседир ужурлуг.

3. Робот бодунуң айыыл чок чоруун бирги болгаш ийги хоойлуларга чөрүшкөк эвес таварылгада, камгалаар ужурлуг.

Үениң бурунгаар хөгжүлдөзү ол номнарда айыттыг роботтехникадан ырак-даа, чоок-даа апарган. Тускай айыткан программа езугаар ажилдаар роботтар дугуй «идиктер» кедипкен, байларның бажыңнарында болгаш ажилдаар офистерни кылайты аштап-чуп, кедер идиктерин ап бээр азы кофе кудуп бээр хүлээлгезин күүседип турарлар. Японияны чурттакчылары телефон дамчыттыр оларга бажың иштин агаарладырын, квар-

тираны пылесос-биле аштап каарын, чечектерни суггаргаш, ээлери келир бетинде аш-чемни чылыдып каар даалганы берип каарлар. Бичии уруглар робот-ыт, диис-биле ойнап, холун сунуп азы кудуруун чайып турар робот-ойнаарактарыңа дыка ынак.

Кинолардан азы номнардан бистер роботтарга ала-чайгаар-ла бүзүрөп, оларны эки өңүктөривис кылдыр көрүп турар бис. Ынчалза-даа эртемденнерин бо талазы-биле кичээндириин база билип алыр болза эки. Чүге дизе ыт бистиң өңнүүвүс, ол ынчаар бойдустан кижини камгалаар кылдыр чаяаттыг болза, роботтарны кижилер программа-биле чепсеглеп турар болганда, кымын бода-лында кандыг сорулга барыл деп чүвени баш бурунгаар билип алыр аргавыс чок...

Электрон угаан болгаш
шыңгы чурум

Шериг эрге-дужаалдыг кижилерге робот дээрге дайынчы күштүр, өлүреринден чалданмас. Шериг күчү-күштү сөөлгү чаа технологиялар-биле чогадып кылган роботтар-биле быжыглаары, өскелерден тергидеп үнери — амгы үениң роботтехниказының сорулгасы. Ону күүседир дээш роботтар-биле чепсегленишкенин чамдык күрүнелерин чылда бюджет акшазы-биле дең акша-хөреңгини күрүнө октап турар. Оон кырындан космос, компьютер болгаш кинотехнологияны шиггээди алган сайзыраңгай чурттар сайзыралы кош-как чурттарга бо талазы-биле бичии-даа камгалаңыр арганы артырбайн турар.

Бистерниң кинофильмдерден көргөнивис улуг, эглип шыдапас, коргунчуг роботтар эвес, сактып келинерем, кылажы безин аар, демир солдаттар боор ышкажыгай, амгы роботтар көңүс өске. Робот-сапер, робот-танк, робот-санитар, робот башкарган ужудукчу чок самолет дээш, баар. Кижилер башкарган электрон мээлиг роботтарның саны болгаш аңгычаагы хевирлери чылдан чылга көвүдөп турар. Дайын-чаага, адааннаштырыгга херек роботтарны хейу-биле кылып турары роботтехниканың хажыдып болбас ужурлуг үш хоойлузун чая базарының айылын тургузуп турары хей-ниитини дүвүредип турар.

Чижээ, **робот-хайгылыч**.

Хуулгаазын бодалдар

Тускай төлевилел езугаар Пентагон 2,2 млн рубль өртөктүг кылымал угаан төвүн (SRL) Калифорнияга тургускан. 2004 чылдың декабрда баштайгы 100 роботтарны кылып үндүргөш, шенелдени эрткен. Датчиктер-биле чүмнеттинген болгаш угаан-сарыылдың эң бөдүүн хевир-биле хандырыгын Centibot деп үш дугуйларлыг роботтар бот-тускайлаң хөделип, бот-боттарыңа херек медээлерни дамчыткаш, аңаа үндезилеп, үш хемчээлди картаны тургузарда, ол черде бар объектилерни болгаш кижилерни айтып каарын билерлер. «Хайгылычлар», өске бүгү үш дугуйларлыг машиналар ышкаш, орук-чирик эртеринге бо-ла бергедежи бээрлер. Ынчалза-даа чаа техника хөгжүлдөзү бичилеткен хевирже угланышкынын апарганында, робот-кымыскай азы курт чүге турбас деп? АКШ-тың Төп хайгыыл албанының бо талазы-биле кылып чорудуп турар ажилдарының дугайында чугаалар 1970 чылдарда-ла дыңналып турган. Шивийкин-ымыраа азы шартылаа чүгле хайгыылдап, бүдүү билип эккээр эвес, өлүрүп каар деп даалганы база ап болгай...

Робот-чазылдырыкчы. Миналыг черге каш мина частышкының соонда, кижичаа техника хостуг эрте бээр шөл бар апар. Ону

болдурбазы-биле, частышкын соонда ол шөлге катап миналар салып каар угаангы роботтар бар. АКШ-тың Чурт камгалал яамызының DARPA шериг кезээниң ажилдап кылып турар угланышкыны — робот-миналар. Миналыг черни хайгаарал турар программа — мээ частышкын соонда, анализти кылгаш, чүнү кылырын дужаап каарга, робот-миналар боттары-ла айтыкан черге чеде бээр. А бир эвес ол шериглер эртер чер эвес, хоорай девискээри болза канчаарыл?

Робот-часпас адыгы. Робот Talon баштай мина салыр азы миналарны айыыл чок болдурар турган болза, ам езулуг демир солдат апарган. Конструкторлар каш катап чедир кылган соонда, Talon 45 кг деңзиги, күчүлүг шимчедикчи моторлуг боду дыка дүрген маннаар. Дөрт видеокамераның болгаш дүң көөр херекселдин дузасы-биле караны тып алгаш, ажит черде чаштынып чыдар операторга тускай медээни бээр «ада!» деп дужаары артар. Talon хевирлиг роботтар бо хүннерде-даа дайзынга удур боолаашкыны чорудуп болур аргалыг. Оларның холунда дүрген адар автомат-винтовка, бир минутта 1000 чедир октарны адар пулемет бар. Бодунуң кижизин дайзындан ылгаарыңа бергедээшкни турбас, ынчалза-даа роботка боду адар эргени бээрден шериглер дадалап турар...

Өлүмнүг кызыгаар

Сөөлгү шыыг — кижичаа углап-баштап олурар робот чоокку үеде боду билер мангыс апарының кызыгаары удавас чок болур. Чурт камгалалының чепсегленишкенин дайынчы роботтар бар бир чурт демир машиналарга боттары от ажыдар чөпшээрел берип каар болза, өске чурттар база оон чыда калбас. Чижээ, Корей бүгү тала-лыг, билбес чүвези чок дайынчы роботту кылыр деп турар. Аналитиктерниң санап турары-биле алырга, робот-ээрмчик 2020 чылда дайынчылар санынче кирип, чыскалга туруптар.

Кажан роботтар кижини өлүрер-өлүрбес дугайында шийтпирни боттары хүлээп алыр апар үе кээр

болза, кижичаа төрөлдөткенин кырынга улуг айыыл, азы өскээр чугаалаарга, роботтар кижилерни кырып кааптып болур. Чүге дизе бүгү роботтарны чаңгыс угаан башкаар болгай. Ону кым хай дээрл?

Ол бүгү фантастика эвес, бөгүнүгүшын барымдаа-дыр. Шериг күштери бүгү роботтарны хары угда башкарып шыдаар шылга-рангай компьютерни манап турарлар. «Келир үениң дайынчы системазы» деп төлевилелди ажилдап кылыр дээш «Бонинг» каттыжышкыны АКШ-тың Чурт камгалал яамызындан 15 млрд долларны алган. Ол улуг программаның ниити өртээ 100 млрд. доллар чеде бээр деп шериг специалистер санап турар. Спутник системазы дамчыштыр чурттуң камгалал күштеринге төпчүткен чаңгыс компьютер баа-зазын тургузары көрдүнген. Төлевилелде көрдүнгени езугаар 18 чаа шериг — дайынчы техниканың баштайгы шенелдези 2012 чылда болуп эртер. Ында робот-танк, робот-самолет дээш, өске-даа чаа чүүлдер бар.

Бүгү ок-чемзекти башкаар снарядтардан эгелээш, куяктыг техника самолеттарны чаңгыс дайынчы болгаш медээ болур матрицага чыып каар. Ол ышкаш бүгү дайынчы роботтар чаңгыс электроннуг угаанга чагыртыр үе чоокшулаан. Шериг специалистерниң бодалы-биле ынчан ол күчүлүг механизм боду шийтпир хүлээп алыр эргени алыр — кажан, кымны боолаарын боду билер...

Чаңгыс сөс-биле, компьютер тергиделин үези чоокшулаан. «Телеграф» солунда бижиттинген чүүл херек кырында болу бээр болза, канчаарыл? Хенертен кижилерниң угаангы дээш программалаан компютери чер кырында кижичаа дайын деп шийтпирлесе, канчаарыл? Ол-ла дүвүрени чиг бодалдардан боор, роботтар дугайында номнар бижээн фантаст Азимов 1986 чылда база бир хоойлуну үндүрген: «Робот — кижичаа төрөлдөткенин херек чедирерин болдурбас ужурлуг»...

Галина МАСПЫК-ООЛ
төп парлалгандан белеткээн.

Ажык аукцион эрттиреринин дугайында ДЫҢНАДЫГЛАР

1. Садыглажышкынның хевири: ажык аукцион
2. Төлээлтирген орган: Чаа-Хөл кожуунун чагыргазы. Чаа-Хөл суур, Ленин кудумчузу, бажың, 8.
3. Муниципалдыг чагыкчы: Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунун муниципалдыг кадык камгалал албан чери «Чаа-Хөлдүң төп кожуун эмнелгези» (ТКЭ), Чаа-Хөл суур, А.Сундуй кудумчузу, 11.

4. Садыглажышкынны Чаа-Хөл кожуунун чагыргазы чорудуп турар. Адреси: 668221, Чаа-Хөл суур, Ленин кудумчузу, 8, харылзажыр телефону 8(39443)2-13-26. Харылзажыр кижиге — Дыртык Саида Каадыр-ооловна.

5. Муниципалдыг керээ-биле садыглажып турар чүүлү керээниң эге өртээ. №1 лот — Чаа-Хөл ТКЭ-ниң капитал септелгези, эге (эң бедик) өртээ 385180 рубль. Күүседир хуусаазы — 20 хонук.

6. Ажылды күүседир чери: №1 лот, Тыва Республика, Чаа-Хөл кожуун, Чаа-Хөл суур, А.Сундуй кудумчузу.

7. Аукционга киржир күзелдиглериниң билдиришкенин көөр үези, чери болгаш чуруму: төлээлтирген органның адреси-биле июль 18-тен эгелеп, ажыл хуннеринде 8.00 шактан 17.00 шакка чедир. Төнчүзү (түннели): 2008 чылдың август 6-да, 14.00 шакта.

Аукцион документилерин чагыкчының адресинче чорудар. Аукцион документациязын албан езузунун сайтызындан көрүп ап болур: <http://www.pgztuva.ru> Сонуургалдыг кижилериниң ийи ажыл хуннун

дургузунда билдиришкенин алгаш, бижимел хевирге билдиришкенин езуугаар аукцион документациязын таныштырар. Билдиришкенин почта-биле чорудар азы харылзажыр кижиниң бодунга бээр. Аукцион документациязын почта харылзаазы-биле азы билдиришкенин кириген кордакчыны төлээлзэн кижиге тыпсыр. Билдиришкенин кириген кордакчыны төлээлзэн кижиниң ат-фамилиязы, а ол ышкаш аукционун негелделери ескерли бээр таварылгада, кордакчы-биле харылзажыр телефоннарны айыткан адресче аукцион документациязын чорудар аргаларын айыткан турар. Бир эвес почта-биле документацияны чоруткан болза, ону чоруткан кижиге документацияны читкени болгаш ону озалдап чедиргени дээш харысалга чүктөвес. Аукцион документациязын көргүскени дээш өртек төлөвес.

8. Аукционга киржир дугайында билдиришкенин көөр үези, чери: 668221 Чаа-Хөл суур, Ленин кудумчузу, 8, 2008 чылдың август 7-де 14.00 шакта.

9. Аукционун эртер үези, чери: 668221 Чаа-Хөл суур, Ленин кудумчузу, 8, 2008 чылдың август 18-те 14.00 шакта.

10. Инвалидтер организацияларынга болгаш эдип чазаар чергелиг албан черлеринге чингелделер көрдүмзэн.

11. Тус черниң шагы-биле.

1. Садыглажышкынның хевири: ажык аукцион
2. Төлээлтирген орган: Чаа-Хөл кожуунун чагыргазы. Чаа-Хөл суур, Ленин кудумчузу, бажың, 8.

3. Муниципалдыг чагыкчы: Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунун муниципалдыг өөредилге албан чери «Ак-Туругунуң ниити билги ортумака школы» (ОНШ), Ак-Туруг суур, Ленин кудумчузу, 1.

4. Садыглажышкынны Чаа-Хөл кожуунун чагыргазы чорудуп турар. Адреси: 668221, Чаа-Хөл суур, Ленин кудумчузу, 8, харылзажыр телефону 8(39443)2-13-26. Харылзажыр кижиге — Дыртык Саида Каадыр-ооловна.

5. Муниципалдыг керээ-биле садыглажып турар чүүлү керээниң эге өртээ. №1 лот. — Ак-Туруг ОНШ-тиң капитал септелгези, эге (эң бедик) өртээ 1000000 рубль. Күүседир хуусаазы — 30 хонук. Ажылдың долу хемчээли — аукцион документациязында.

6. Ажылды күүседир чери: №1 лот, Тыва Республика, Чаа-Хөл кожуун, Ак-Туруг суур, Ленин кудумчузу, 1.

7. Аукционга киржир күзелдиглериниң билдиришкенин көөр үези, чери болгаш чуруму: төлээлтирген органның адреси-биле июль 18-тен эгелеп, ажыл хуннеринде 8.00 шактан 17.00 шакка чедир. Төнчүзү (түннели): 2008 чылдың август 6-да, 14.00 шакта.

Аукцион документилерин чагыкчының адресинче чорудар. Аукцион документациязын албан езузунун сайтызындан көрүп ап болур: <http://www.pgztuva.ru>

Сонуургалдыг кижилериниң ийи ажыл хуннун дургузунда билдиришкенин алгаш, бижимел хевирге билдиришкенин езуугаар аукцион документациязын таныштырар. Билдиришкенин почта-биле чорудар азы харылзажыр кижиниң бодунга бээр. Аукцион документациязын почта харылзаазы-биле азы билдиришкенин кириген кижини төлээлзэн кижиге тыпсыр. Билдиришкенин кириген кордакчыны төлээлзэн кижиниң ат-фамилиязын, а ол ышкаш аукционун негелделери ескерли бээр таварылгада, кордакчы-биле харылзажыр телефоннарны айыткан адресче аукцион документациязын чорудар аргаларын айыткан турар. Бир эвес почта-биле документацияны чоруткан болза, ону чоруткан кижиге документацияны читкени болгаш ону озалдап чедиргени дээш харысалга чүктөвес. Аукцион документациязын көргүскени дээш өртек төлөвес.

8. Аукционга киржир дугайында билдиришкенин көөр үези, чери: 668221 Чаа-Хөл суур, Ленин кудумчузу, 8, 2008 чылдың август 7-де 14.00 шакта.

9. Аукционун эртер үези, чери: 668221 Чаа-Хөл суур, Ленин кудумчузу, 8, 2008 чылдың август 18-те 14.00 шакта.

10. Инвалидтер организацияларынга болгаш эдип чазаар чергелиг албан черлеринге чингелделер көрдүмзэн.

11. Тус черниң шагы-биле.

Ленин, 18 дыңнадып тур

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының дежурный кезээниң 2008 чылдың июль 7-ден 13-ке чедир медээзин езуугаар алырга, республиканың девискээринге 65 кем-херек үүлгедиишкини бүрүткеттинген, ооң 49-зун дораан истеп тыпкан.

Кызыл. Кады чурттап олурган ийи кижиге июль 9-та арагалааш, бот-боттарын бактажып, сөглөжип эгелзэн. Херээжен кижиге ашаан бижек-биле балыгланган. Балыгланган эзирик кижини республиканың төп эмнелгезинге чедирген. Херээжен кижиге кем-херекти үүлгеткен дугайында өчүүн берген. РФ-тиң Кеземче кодексинин (КК-ниң) 111-чүүлүнүн 1-кезээ-биле кеземче херзэн оттурган.

Июль 10-да аас-дыл былаашкан соонда база бир херээжен кижиге балыглаткан, ону эмчиге чедирген. Мурнунда шиттирип чораян, Кызыл хоорайга төрүттүнген К. ону Кочетов кудумчузунда «Суй-Белек» магазининиң чанынга балыгланган, ол өчүүн бере берген. РФ-тиң КК-ниң 111-чүүлүнүн 1-кезээ-биле кеземче херзэн оттурган.

Июль 12-де дүне Московская кудумчузунда чаа хүрээ чанынга аныяк уругну үптээн дугайында медээ милицияга кирген. Аныяк

оол күш ажыглап тургаш, уругнун сумказын былаай берген. Шагдалар дораан хемчээл алгаш, каразыттырган кижини тудуп алган, хеминиң оң талазында дача ниитиленин чурттакчызы 1991-чылда төрүттүнген хамааты болган. РФ-тиң КК-ниң 161-чүүлүнүн 2-кезээ-биле кеземче херзэн оттурган.

Улуг-Хем кожуун. Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчызы июль 7-де дүне 2 шак ажып турда, билдинмес кижилер бажыңче киргеш, соталыг телефонну, херектээшти, 2 дагааны оорлай бергенин милицияга дыңнаткан. Шагдалар каразыттырган Шагаан-Арыгның ажыл чок чурттакчызын, ооң соонда база бир каразыттырган эзирик кижини тудуп алган. РФ-тиң КК-ниң 158-чүүлүнүн 3-кезээ-биле кеземче херзэн оттурган.

Кызыл кожуун. Июль 9-та Элегес-Аксының орук-транспорт постузунга ГАЗ автомашинаны хынап көөрге, пассажириниң олурган сан-

дайының адаандан 7,550 грамм деңзилиг наркотиктиг бүдүмел—гашиштиг серенги хааржаа тывылган, ону хавырган. РФ-тиң КК-ниң 228-чүүлүнүн 1-кезээ-биле кеземче херзэн оттурган.

Барыын-Хемчик кожуун. Июль 8-те Кызыл-Мажалык — Шекпээр аразының 12 км авто-орунга ВАЗ автомашинаның чолаачызы 1982-чылда төрүттүнген, Шекпээр суурнун чурттакчызы оолду бастырып каан, озал-ондак болгаш черге кемдээшкиден ол амы-тынындан чарылган. Кижиге бастырган машина озал-ондак болган черден дезе берген.

Чөөн-Хемчик кожуун. Июль 11-де Кызыл — Тээли аразының автоорунун 200 километринге «Тойота» автомашинаның чолаачызы солагай талакы соңгу дугуунда дежик бар болганында машинаны башкарып шыдавын барганындан ол аңдарылган. Озал-ондак чолаачы кемдээшкиден ол-ла черге амы-тынындан чарылган. Бир пассажир Чөөн-Хемчиктин кожуун эмнелгезинге чок болган. Үш пассажир янзы-бүрү кемдээшкенин алган, оларны эмнелгеде чедирген.

ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албаны.

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Хүндүлүг, Шолбан Валерьевич!

Силерниң төрүттүнген хүндүлүгү таварыштыр бодумнун өмүзүмдөн байырымны чедирбишаан, быжыг кадыкшылды, ажыл-албаныңарга чедиришкенин, өг-бүлелерге өөрүшкү-маңнайны күзедим.

Тыва Республиканың дээди органы — күсөкчи эрге-чагыргазының албан-дужаалы-биле кады «Чаңгыс демниг Россия» партиязының Тывада салбырының удуртукчузу болгай силер. Интернационалчы чурттакчы чон-биле сырый харылзаалыг, чаартыкчы күженишкенин-биле Тываның бурунгаар хөгжүлдэзи дээш туржуп ажылдаары Силерге онаашкан-дыр. Ынчангаш Силерге орууңар ак-кежик-чолдуг болуруңарны өөрзеп тур мен.

Оолак КАРА-САЛ, Чөөн-Хемчик кожуунун Чыраа-Бажы суурда «Чаңгыс демниг Россия» партиязының удуртукчузу, тус черниң күсөкчи эрге-чагырга органнарының хоочун ажылдакчызы.

ЯРМАРКА болур

Бо чылдың июль 18, 19, 20-ниң хуннеринде Моолдун Завхан аймактын Арт суур деп черинге ийи чурттуң аразында садыг ярмарказы болур эртер. Россия Федерациязының сайгарлыкчыларынга Цагаан-Тологой эрттирилге пунктузунга эртер. Харылзажыр телефон: 83943922485.

Оргкомитет.

Квартира айтырыы: тудуунга киржир

Ак-Довурак хоорайда чаагайжыды туттунуп турар бажыңның тудуун үлүүнүң киржилгези-биле акшаландыргаш, ийи, үш өрээлдерлиг квартираларны алыр күзелдиг хамаатылар дараазында адреске кээр: Ак-Довурак хоорай, Юбилейная кудумчузу, 3, «Туваасбестстрой» ААН-ден барып айтырар.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК: Субурганның байырлыг ажыдышкыны

Чөөн-Хемчик кожуунун Бажың-Алаак сумузунда чаа тудуп дооскан Субурганның байырлыг ажыдышкыны июль 20-де 12.00 шакта болур.

Аңаа улуг арамайлаашкын номналдары, хүреш, аът чарыжы болур. Чонну буянын херекке кээп киржиринче, төрзэн черинге келиринче чаладывыс.

Харылзажыр телефоннары: 8-9133508934, 89133418338.

Читкенин барымдаалааш...

Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунун 2008 чылдың июнь 10-да Буян Вячеславович Хертектиң адынга тывысканы № 17 БА 0000167 дипломнун читкенин барымдаалап, ону күш чок деп санаар.

«Тыва алгы» ААН-ниң дыңнады

«Тыва алгы» ААН-ниң конкурс эргелекчизи кредиторларның: «Тыва алгы» ААН-ниң, «Тыва хевис» ДААН-ниң, «Тувинская фабрика ПОШ» ДААН-ниң, «Тываның хевистер» ККБ-ниң, «Хой кежинден тон даараар фабрика» ААН-ниң ажылдакчыларының шалың төлөвиринге өрезинге оларның негелделериниң ийиги ээлзэн төлөп эгелзэрин дыңнадып тур.

Шалыңны ажыл хуннеринде: понедельникте, вторникте, средада 16.00 шактан 18.00 шакка чедир, бо чарлалды парлаан хуннунден 2 ай дургузунда төлөп эгелээр. Адреси: 667009, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың, 144 б (хой кежинден тон даараар фабрика).

Өрттен артпас

СЕРЕМЧИЛЕДИ КОШКАДЫП БОЛБАС

Бо чылдың алды айларында Кызыл хоорайга 148 өрт болганы бүрүткеттинген, аңаа 2 кижиге өлгөн, 3 кижиге балыгланган. Бо саннар чылдың-на катаптаттынып турар. Болган өрттери тодардып көөрге, дөрт өрттүн бирээзи-ле арагалаашкынның уржуундан болуп турар.

Өрт-биле холбашкан байдалды сайгарып көөрге, 61 өрт чуртталга бажыңнарынга болган, 22 өрт дачаларга, 4 автомобильдерге, садыгларга болгаш киоскилерге 4, ниити чуртталга бажыңнарынга 1 болгаш өске-даа черлерге 27 өрттер болган. Өрттерниң ниити чедирген когаралы 12 783696 рубль. Ол өрттерниң 80 хуузу чурттаар оран-савага болганы бүрүткеттинген. Ооң болуп турар кол чылдаганы: таакпы ар-

тынчызы, электри удазыннары, печкадан болгаш боттарынның кылып алганы электри дериг-херекселдеринден үнүп турар.

Тодаргай чурттаар чери чок кижилер подвал тудугларында чурттап тургаш, бок чыып алгаш, өрт үндүрүп турары кончуг айыылдыг. Кижиге бүрүзү бодунун дугайында сагыш салыр ужурлуг. Бодунун чурттап турар черинин девискээрин кургаг сигеннерден болгаш кывычал боктардан аштар, печканың болгаш электри дериг-херекселдериниң септелгезин кончуг хынамчалыг чорудар.

Мээң бодап турарым-биле алырга, бо чүүлү номчаан кижиге бодунга ажыктыг түнелди үндүрер ужурлуг.

Сайын ТОВУУ.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.ОКУЛАР.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культу-ра, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, окулга — 2-17-09, үлетпур — 2-40-77. e-mail: shyn@tuvu.ru Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 3 ама. Тираж 7820. Чагыр 76. Номерин парлалгаже дужааганы: графика езуугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б.ОАО Банк «Тывакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортааки Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткзэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айытылган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.